

Psihološki aspekti zaštite prava djeteta u kaznenom postupku i analiza zakonskih okvira u Republici Hrvatskoj, Republici Srbiji, Republici Crnoj Gori i BiH

Tankosić, Bojana

Professional thesis / Završni specijalistički

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb / Sveučilište u Zagrebu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:524548>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-03**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu
Pravni fakultet
Poslijediplomski sveučilišni interdisciplinarni specijalistički studij
Prava djece

Bojana Tankosić

**Psihološki aspekti zaštite prava djeteta u
kaznenom postupku i analiza zakonskih
okvira u Republici Hrvatskoj, Republici
Srbiji, Republici Crnoj Gori i BiH**

Specijalistički rad

Mentorica: prof. dr. sc. Gordana Buljan Flander

Zagreb, listopad 2019.

Sadržaj

1. UVOD	2
2. METODE	2
3. ZAŠTITA PRAVA DJETETA ŽRTVE ILI SVJEDOKA U KONTEKSTU PRIMJENE MEĐUNARODNOG PRAVA	4
4. NAJVAŽNIJA PRAVA DJETETA ŽRTVE ILI SVJEDOKA U KAZNENOM POSTUPKU	8
5. KARAKTERISTIKE VOĐENJA FORENZIČNOG INTERVJUA S DJECOM	10
6. OKOLNOSTI U RAZOTKRIVANJU ZLOSTAVLJANJA DJETETA.....	14
7. OSJEĆAJI DJECE NAKON RAZOTKRIVANJA ZLOSTAVLJANJA	17
8. PRAVA DJETETA U SUSEDNIM ZEMLJAMA	18
8.1. REPUBLIKA SRBIJA.....	19
8.2. REPUBLIKA HRVATSKA	21
8.3. REPUBLIKA CRNA GORA	23
8.4. REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA	26
9. USPOREDBA NACIONALNIH ZAKONSKIH RJEŠENJA I PREPORUKE ZA NJIHOVO UNAPRJEĐENJE	28
10. RASPROSTRANJENOST I UČESTALOST ZLOSTAVLJANJA DJECE.....	32
11. PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE ZAŠTITE DJECE U OKVIRU POSTOJEĆIH SUSTAVA.....	40
12. ZAKLJUČAK.....	44
13. LITERATURA	46

1. Uvod

Zlostavljanje i zanemarivanje djece raširen je problem koji prožima temelje suvremenog društva. U svijetu postoje milijuni djece čija prava nisu na odgovarajući način prepoznata i priznata (Vučković – Šahović i Petrušić, 2015). Povijesno gledano, prijavljuju se različiti oblici nasilja nad djecom, u rasponu od blažih tjelesnih kažnjavanja do ekstremnijeg nasilja, koje može rezultirati smrću djeteta (Profaca i Arambašić, 2009). Najčešće je u pitanju nekompetentno roditeljstvo, zbog čega nisu zadovoljene tjelesne potrebe djeteta, kao ni one medicinske, obrazovne i emocionalne. Prema Sesaru i Sesaru (2008), zanemarivanje roditeljske odgovornosti može uključivati i neka druga ponašanja, koja mogu posredno štetiti djeci, a koja spadaju u opseg kriminalne aktivnosti. Nažalost, epidemiološka istraživanja o učestalosti zločina počinjenih na štetu djeteta dokaz su rasprostranjenosti ovoga fenomena. Djeca su nerijetko ne samo žrtve nekog kaznenog djela nego i njegovi ključni svjedoci, a njihova saznanja su od neprocjenjive važnosti za daljnji sudski postupak i učinkoviti progon počinitelja. Kako bi pravosudni sustav dobio kvalitetnog svjedoka i sadržajan iskaz, nužno je da i sam postupak sukladno mogućnostima i potrebama svakog djeteta, zaštiti ga od sekundarne viktimizacije, vodeći se isključivo najboljim interesom djeteta. Razvijen sustav potpore je od bespogovorne važnosti kako bi djeca i njihove obitelji bili spremniji otvoreno govoriti o doživljenim negativnim događajima. Sve zemlje svijeta osim SAD-a, ratificirale su Konvenciju o pravima djeteta, a time su i u obvezi poštovati prava djeteta, nastala iz njegovih potreba. Na taj način, Konvencija o pravima djeteta podigla je razinu pravno obvezujuće odgovornosti svih zemalja i predstavlja okosnicu i mjerilo za razvoj prava djeteta (Hrabar, 2013).

2. Metode

Provedenom se analizom želio steći uvid u stanje prava djeteta u regiji, kao i analizirati, pregledom literature, koji su to pravni i psihološki aspekti zbog kojih djeca ne razotkrivaju doživljena negativna iskustva, unatoč naporima država da svoje sustave uredi sukladno

potrebama djeteta, a u cilju postizanja njihovog najboljeg interesa. U ovom radu posebna će pozornost biti posvećena analizi aktualnih zakonodavnih okvira u zemaljama u regiji po pitanju razvoja i primjene prava djeteta. Republika Hrvatska, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Republika Srbija su gotovo istodobno ratificirale Konvenciju o pravima djeteta, no reforme u okviru pravosudnog sustava se u tom smislu ne događaju istodobno. Razmatranjem stanja u okviru ovih zemalja vidjet ćemo kako su neke ostvarile veći napredak u primjeni i ostvarivanju prava djeteta, dok se druge još uvijek susreću s izazovima. U radu se posebni dio pozornosti daje psihološkim aspektima sudjelovanja djeteta u sudskom postupku, odnosno rizičnim čimbenicima po razvoj djece u svezi njihovog sudjelovanja u sudskom postupku, zbog kojih djeca nisu spremna prijaviti nasilje i o proživljenom traumatskom iskustvu govoriti pred tijelom koje vodi postupak, kao i kakve su moguće posljedice uloge žrtve ili svjedoka počinjenog kaznenog djela. Analiza stanja prava djeteta razmatra se kroz nekoliko koraka koje su navedene zemlje poduzele u cilju ostvarenja najboljeg interesa djeteta kao žrtve ili svjedoka u kaznenom postupku, gdje se uočavaju nedostatci. Jedan od ciljeva rada je usporedba pravnih sustava regionalno bliskih zemalja, uz naglasak na dijelove sustava koje je potrebno još unaprijediti i prilagoditi potrebama djece žrtava ili svjedoka. Drugi cilj je pregled psiholoških aspekata koji utječu na djetetov iskaz.

Analizirana je relevantna znanstvena i stručna literatura, kako domaća, tako i strana. Ispitivani su zakonski okviri svih navedenih zemalja, počevši od Ustava, preko zakonskih propisa, pravilnika, smjernica, Nacionalnih strategija i sl. (Srbija, Hrvatska, BiH i Crna Gora).

Kao izvori popisane literature korištene su različite baze podataka. Pretraživane su baze poput Google scholar, SCIndex, EBSCO, Kobson, Hrčak i druge. Ključne riječi koje su korištene prilikom pretrage znanstvenih baza su: dijete, žrtva, svjedok, sudski postupak, child friendly justice, konvencija, zaštita, viktimizacija djeteta u sudskom postupku i sl. Pretraživane su službene stranice UNICEF-a svih navedenih zemalja (<https://www.unicef.org/montenegro/>; <https://www.unicef.org/serbia/>; <https://www.unicef.hr/en/>; <https://www.unicef.org/bih/en/>), koje raspolazu značajnim publikacijama. Korištena je uglavnom novija literatura, ali se raspon citiranih radova kretao od 1982.-2019. Građa je prikupljana ne samo pomoću navedenih tražilica, nego i pomoću kontaktiranih fakulteta navedenih zemalja. Relevantnu literaturu pretraživali su pravni fakulteti u Banja Luci, Sarajevu, Podgorici, Budvi, ali i Centar za prava djeteta u Srbiji.

Kako bi se dobili relevantni podaci o stanju prijavljenih kaznenih djela na štetu djece, kontaktirana su Ministarstva unutarnjih poslova BiH, Republike Hrvatske, Republike Srbije i Republike Crne Gore.

Korišteni su i podaci dobiveni u okviru BECAN istraživačkog projekta u regiji koji je proveo Balkansku studiju o pojavnosti zlostavljanja i zanemarivanja djece.

3. Zaštita prava djeteta žrtve ili svjedoka u kontekstu primjene međunarodnog prava

Danas gotovo i ne postoje konvencije u području ljudskih prava koje na izravan ili neizravan način ne uključuju neke odredbe o pravima djeteta. Svrha univerzalnih ugovora je poštovanje svih ljudskih bića, uključujući i djecu. Ovi ugovori se usvajaju pod okriljem međunarodnih organizacija, poput UN-a (Vučković - Šahović i Petrušić, 2015). Kako se međunarodno pravo djeteta postupno razvijalo, tako se postupno povećavao korpus međunarodnih dokumenata koji se djelomice ili u potpunosti odnosio na prava djeteta žrtve ili svjedoka kaznenih djela. Prava djeteta su se kao koncept počela razvijati koncem XX. stoljeća. Prva deklaracija usvojena pod okriljem Lige naroda - Deklaracija o pravima djeteta¹, poslužila je kao osnova za međunarodno pravo djeteta (Vučković - Šahović i Petrušić, 2015). Tek nakon trideset godina nastao je prvi pravno obvezujući dokument - Konvencija o pravima djeteta² koja se bavi pitanjem djece žrtava s polazišta prevencije, reakcije i rehabilitacije. Konvencija u članku 19. ovog dokumenta propisuje obveze države na poduzimanje mjera za zaštitu djeteta od svih oblika nasilja, dok su pod skrbi i zaštitom roditelja, zakonskih skrbnika ili drugih osoba. Članak 39. Konvencije o pravima djeteta posebnu pozornost posvećuje djeci žrtvama i predviđa da države trebaju poticati tjelesni i psihološki oporavak i društvenu reintegraciju djeteta žrtve u uvjetima koji potiču zdravlje, samopoštovanje i dostojanstvo djeteta. Ističe i važnost pristupa odgovarajućim postupcima bez diskriminacije i kompenzaciju za štetu od zakonski odgovornih osoba. Također, treba istaknuti i da je Konvencija dopunjena i drugim važnim dokumentima, tj. protokolima. Ojačana je: Fakultativnim protokolom o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj

¹<http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>

²Konvencija UN o pravima djeteta, UNTS vol. 1577, str.3 dostupno na: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11-b&chapter=4&clang=en

pornografiji³ i Fakultativnim protokolom o sudjelovanju djeteta u oružanim sukobima⁴ i Fakultativnim protokolom u postupku povodom pritužbi⁵. Kada je riječ o Fakultativnom protokolu o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji, važno je istaknuti kako se on sveobuhvatno bavi pravima djece žrtava i svjedoka kaznenih djela, u svim fazama kaznenog postupka. U njemu se ističe kako posebice treba osigurati zaštitu djeteta, uzimajući u obzir ranjivost djece žrtava i svjedoka i njihovih posebnih potreba, informiranjem o njihovim pravima, njihovoj ulozi i opsegu, vremenskom rasporedu i napredovanju postupka i ishodu njihovih slučajeva, dopuštanjem predstavljanja i razmatranja gledišta, potreba i preokupacije djece žrtava, osiguravanjem odgovarajućih usluga potpore tijekom čitavog sudskog postupka, zaštitom privatnosti i identiteta djece žrtava, pružanjem sigurnosti zaštite od zastrašivanja i odmazde njima i njihovim obiteljima koje svjedoče s njihove strane, te izbjegavanjem nepotrebnog odgađanja postupka. Tijelo koje vodi postupak treba se poglavito voditi najboljim interesima djece žrtava, skrbeći pri tom o pravima okrivljenika na pravedno i nepristrano suđenje.

Iako formalno pravno neobvezujući, najspecifičniji i najznačajniji međunarodni dokument u ovom području jesu Smjernice UN-a o pravosuđu u stvarima u kojima su djeca žrtve i svjedoci kaznenih djela⁶. Smjernice UN o pravosuđu u pitanjima u koja su uključena djeca kao žrtve i svjedoci kaznenih djela, daju definiciju djeteta žrtve i svjedoka, prema kojoj su djeca žrtve i svjedoci do navršene 18. godine života, bez obzira na njihovu ulogu u kaznenom postupku. Ovaj sveobuhvatni dokument predviđa niz prava djece žrtava i svjedoka. Tu spadaju: pravo na dostojanstven, suosjećajni i brižljiv tretman od posebno educiranih stručnjaka, a sukladno individualnim potrebama svakog djeteta, pravo na zaštitu od diskriminacije, pri čemu svako dijete ima pravo da se prema njemu postupa kao prema sposobnom i vjerodostojnom

³Fakultativni protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima djeteta, UNTS vol. 2171, str. 227.

⁴Fakultativni protokol glede uključivanja djece u oružane sukobe uz Konvenciju o pravima djeteta, UNTS vol. 2173, str. 222.

⁵ Fakultativni protokol u postupku povodom pritužbi uz Konvenciju o pravima djeteta, A/HRC/17/L.8. Tekst Fakultativnog protokola dostupan je na: <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2011/12/20111219%2003-15%20PM/CTC%204-11d.pdf>, no nažalost ne i uobičajene oznake ugovora usvojenih u okrilju Ujedinjenih naroda: <https://treaties.un.org/Pages/UNTSONline.aspx?id=2&clang=en>.

⁶ECOSOC Resolution 2005/20 Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime. Dostupno na: www.un.org/en/ecosoc/docs/2005/resolution%202005-20.pdf, stranici pristupljeno: 12.1.2019.

svjedoku. Jako važno je i pravo na informiranost o svim raspoloživim uslugama, poput pravnog ili drugog zastupanja, o napretku i ishodu predmeta, specifičnim mjestima i vremenu saslušanja, dostupnosti zaštitnih mjera i mogućnostima za naknadu štete. Smjernice također predviđaju pravo djeteta da bude saslušano, pravo na učinkovitu potporu djeci i njihovim obiteljima u vidu posebno educiranih specijalista za djecu žrtve i svjedoke kao i zaštitu privatnosti djeteta kroz isključenje javnosti i medija iz sudnice tijekom svjedočenja. Predviđene su i posebne mjere potpore djeci žrtvama i svjedocima, kao što su ograničavanje broja davanja izjava i saslušanja, posebice putem korištenja ranije snimljenih audio/video snimaka, izbjegavanje nepotrebnih kontakata s potencijalnim počiniteljem kaznenog djela, zaštita od sučeljavanja s okrivljenikom, ali i poduzimanje mjera u pravcu zaštite od zastrašivanja, prijetnji ili druge štete, kako bi se pružila sigurnost djetetu i osiguralo postojanje postupaka za naknadu štete, u cilju postizanja punog zadovoljenja, reintegracije i oporavka, a koje mjere trebaju biti pristupačne i orijentirane na dijete.

Pored navedenih smjernica, ističu se i: Rijadske smjernice za prevenciju maloljetničke delinkvencije⁷ kao i Smjernice Ujedinjenih naroda za odgovarajuću primjenu i uvjete alternativne skrbi o djeci⁸.

Kada govorimo o djeci, pravosudni sustav u obvezi je osigurati djeci žrtvama i svjedocima učinkovit postupak, koji na odgovarajući način štiti prava i interes djeteta. Poštovanje ovog načela u skladu je s Konvencijom o pravima djeteta, kao i brojnim međunarodnim dokumentima.

Okvir za odnose Europske Unije prema zaštiti i promociji prava djeteta posebno je definiran EU Smjernicama⁹ za promociju i zaštitu prava djeteta (u daljnjem tekstu: EU Smjernice). Usvajanjem EU Agende za prava djeteta 2011. godine na razini Europske unije,

⁷Usvojene rezolucijom Opće skupštine Ujedinjenih naroda 45/112 od 14. prosinca 1990. godine (A/Rezol/45/112, 14. prosinca 1990). Dostupno na: [https://www.unicef.org/serbia/4RijadskeSmernice\(1\).pdf](https://www.unicef.org/serbia/4RijadskeSmernice(1).pdf), stranici pristupljeno 31.1.2019.

⁸United Nations (2009) Guidelines for the Alternative Care of Children, UN General Assembly (UNGA), 64/142. Dostupno na: <http://www.alternativecareguidelines.org/Portals/46/Guidelines/English/English%20UN%20Guidelines.pdf>, stranici pristupljeno 1.1.2019.

⁹Smjernice Odbora ministara Vijeća Europe o pravosuđu prilagođenom djeci, donesene 17. studenoga 2010. na 1.098. zasjedanju zamjenika ministara Vijeća Europe - Pročišćena verzija od 31. svibnja 2011.

usvaja se i novi koncept „pravosuđa prilagođenog djeci“ (Banić, 2016). U osnovi, koncept „pravosuđe prilagođeno djeci“ označuje pravosudni sustav koji jamči poštovanje svih prava djeteta na najvišoj mogućoj razini (Banić i Stevanović, 2015). EU Smjernice za promicanje i zaštitu prava djeteta imaju za cilj osigurati, da sva prava djece koja dolaze u kontakt s pravosudnim sustavom (kaznenim, građanskim ili upravnim), koja, pored inog, uključuju pravo djeteta na očitovanje svojeg osobnog mišljenja, pravo biti informirano, pravo na zastupnika, na sudjelovanje i zaštitu, budu u potpunosti poštovana uz dužno uvažavanje razine zrelosti i razumijevanje djeteta i okolnosti vezanih za slučaj (Milosavljević – Đukić, Tankosić, Petković, i Marković, 2017). To zapravo znači da dijete ima pravo biti tretirano kao sposoban svjedok, a njegovo svjedočenje treba biti uvaženo kao vjerodostojno i valjano, osim ako se ne ispostavi suprotno, što zavisi od dobi i razine zrelosti djeteta. Odnos prema djetetu treba biti usklađen s njegovim individualnim potrebama. Također, dijete ima pravo biti upućeno u tijek i ishod postupka, kao i u sve usluge koje mu stoje na raspolaganju, a tiču se pružanja potpore tijekom i nakon davanja iskaza. Dakle, pravo na sudjelovanje djeteta nije više stvar nečije dobre volje, nego odredba međunarodnog zakonodavstva, koja je inspirirala i zakonodavce analiziranih zemalja (Ponjavić, 2014). Države koje su ratificirale Konvenciju imaju obvezu poduzeti mjere kako bi se osiguralo odgovarajuć obrazovanje, posebice pravna i psihološka, za osobe koje rade s djecom žrtvama u cilju da najbolji interes djeteta bude prioritet, ali uz poštovanje prava okrivljenika. Obrazovanje na polju komunikacijskih vještina, uporabe jezika primjerenog djetetu i produbljivanja poznavanja dječje psihologije, nužna je za sve stručne osobe koje rade s djecom (policajce, odvjetnike, suce, socijalne radnike i druge stručnjake), kao što je to predviđeno Smjernicom br. 14. Međutim, zbog specifičnosti i kompleksnosti rada s djecom žrtvama i svjedocima, možemo reći da su potrebna dodatna znanja, vještine i obrazovanje stručnjaka u tom kontekstu. Prema Smjernicama Odbora¹⁰ ministara Vijeća Evrope o pravosuđu prilagođenom djetetu, dječja prava mogu i trebaju biti dio nastavnog plana i programa u školama i u posebnim područjima višeg i visokog obrazovanja (pravo, psihologija, socijalna skrb, policijska obuka itd.). Tu bi trebalo obuhvatiti specifičnosti dječjih prava i zakonodavstva u čijem su težištu pitanja u svezi djece, kao što su obiteljsko pravo, maloljetničko pravosuđe, azilantsko i imigracijsko pravo itd. Smjernicama se potiču zemlje-članice na organiziranje konkretnih

¹⁰Smjernice Odbora ministara Vijeća Evrope o pravosuđu prilagođenom djetetu, donesene 17. studenoga 2010. na 1.098. zasedanju zamjenika ministara Vijeća Evrope - Pročišćena verzija od 31. svibnja 2011.

tečajeva i edukacije. U Toledu je donesen sljedeći zaključak: „Sve stručne osobe – osobito suci, psiholozi i pravnici – koji u pravosuđu dolaze u kontakt s djecom i rade s njima, trebaju dobiti odgovarajuće informacije koje će im omogućiti podizanje razine svijesti i obrazovanja o primjerenim tehnikama vođenja razgovora s djecom. Prema ranije navedenim Smjernicama Odbora ministara Vijeća Europe¹¹ edukacija stručnjaka trebala bi obuhvaćati:

- a) Relevantne norme, standarde i načela prava čovjeka, uključujući i prava djeteta;
- b) Načela i etičke dužnosti njihovih ustanova;
- c) Znakove i simptome koji ukazuju na počinjena kaznena djela nad djecom;
- d) Vještine i tehnike procjene kriznih situacija, posebice u situacijama upućivanja na određene usluge s naglaskom na potrebe i povjerljivost;
- e) Utjecaj, posljedice i traume kaznenih djela nad djecom;
- f) Posebne mjere i tehnike potpore djeci žrtvama i svjedocima u sudskom postupku;
- g) Interkulturalna i uzrasno lingvistička, vjerska, društvena i rodna pitanja;
- h) Odgovarajuće vještine komunikacije u odnosu djeteta-odrasla osoba;
- i) Tehnike intervjuiranja i procjene koje umanjuju svaku traumu djeteta i povećavaju kvalitetu informacija dobivenih od djeteta;
- j) Vještine rada s djecom žrtvama i svjedocima bazirane na naklonosti, razumijevanju, konstruktivnom i podržavajućem pristupu,
- k) Metode zaštite i provedbe dokaza i ispitivanja djeteta žrtve;
- l) Uloge i metode koje koriste stručnjaci koji rade s djecom žrtvama i svjedocima.

4. Najvažnija prava djeteta žrtve ili svjedoka u kaznenom postupku

Zaštita djece žrtava i djece svjedoka u kaznenim postupcima, prema odredbama međunarodnih dokumenata, podrazumijeva, prije svega, zaštitu prava na život, opstanak i razvoj. Država se obvezuje skrbiti o sigurnosti djeteta i njegove obitelji, izbjegavajući izravni kontakt djeteta žrtve i počinitelja djela (Ćorac, 2014). To također podrazumijeva i to da će država koristiti sudske odluke o zabrani prilaska, određivati pritvor za optuženika prije suđenja, stavljati

¹¹Isto

optuženika u kućni pritvor, a u slučaju potrebe osigurat će djetetu tajnost kretanja i policijsku pratnju (Vučković - Šahović, 2014). Pravo na ostvarivanje najboljeg interesa djeteta predstavlja jedan od najlegitimnijih i najuzvišenijih, ali i ujedno i najteže ostvarivih ciljeva u praksi (Vlašковиć, 2014). Ovo načelo podrazumijeva da “najbolji interes djeteta” bude od primarne važnosti i da se odluke donose sukladno individualnim značajkama svakog pojedinog djeteta. Kako bi se odluke donosile sukladno ovom načelu, nužan je individualizirani pristup za svako konkretno dijete. To među inim podrazumijeva pravo na skladan rast i razvoj (Milosavljević - Đukić i sur., 2017). Najbolji interes djeteta mora se zaštititi na više načina: izbjegavanjem neosnovanog odugovlačenja (tzv. žurnost postupka) ili odlukom suca, radi zaštite dobrobiti djeteta, da ono ne treba dati svoj iskaz (Hrabar, 2018). Primjena ovog načela ogleda se u izgradnji odnosa s djetetom koje je žrtva ili svjedok u kaznenom postupku. Za to je potrebno vrijeme i odgovarajući potencijali kako bi se izgradio odnos povjerenja i dala odgovarajuća procjena, što je to u njegovom najboljem interesu. Iskazivanje mišljenja, prigoda je da se dječji glas čuje prije nego što odrasli donesu konačnu odluku, cijeneći njegov najbolji interes sukladno njegovim razvojnim potrebama (Ponjavić, 2014). Davanje prvenstva najboljem interesu djeteta, u tom smislu, usklađeno je s čuvanjem interesa pravde i u skladu je s Konvencijom o pravima djeteta.¹² Treba imati na umu da se najbolji interes djeteta ponekad neće poklopiti s njegovom voljom i željama. Sukladno tome, posebnu pozornost treba posvetiti ravnoteži između prava na zaštitu, prava na očitovanje stajališta i prava na sudjelovanje (Ćorac, 2014). Djeca imaju pravo na zaštitu od sekundarne viktimizacije i patnje koju prouzročuje njihovo sudjelovanje u pravosudnom postupku. Međutim, ona, također, imaju pravo na izražavanje svojih stajališta, na saslušanje u postupku, kao i sudjelovanje u sudskom postupku (UNICEF, 2014). Pravo na zaštitu od diskriminacije u sudskim postupcima podrazumijeva jednak pristup pravdi za svu djecu bez obzira na status djeteta, status roditelja, jezik, etničko podrijetlo, rasu, invaliditet, političko ili drugo mišljenje. Kada je u pitanju zaštita djece u sudskom postupku, to podrazumijeva i slobodno iznošenje vlastitog mišljenja djeteta, njegovih stajališta, religijskih vjerovanja i sl. kao i sudjelovanje u donošenju odluka koje ga se tiču. Sud ima obvezu uzeti u obzir mišljenje djeteta, ali i vrednovati to mišljenje, a ne shvatiti ga kao apsolutno pravo koje mora biti uvaženo (Novaković, 2012). Članak 12. Konvencije o pravima djeteta zapravo se sastoji od dvije

¹²Konvencija o pravima djeteta UNTS vol. 1577, str. 3 dostupno na: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11-b&chapter=4&clang=_en

sastavnice. Prva je pravo djeteta da bude saslušano, a druga, pravo da kao akter vlastitog života sudjeluje u njemu i stvarima koje ga se tiču. Ovaj članak Konvencije nije preporuka već obveza svih država koje su je ratificirale i obvezale se na njezinu implementaciju u nacionalno zakonodavstvo (Ćorac, 2014). Važno je istaknuti da ova odredba Konvencije omogućuje ostvarivanje prava na izražavanje vlastitog mišljenja ili pak odbijanje ostvarivanja tog prava, što znači odlučivanje da ipak ne sudjeluje u postupku u kojem bi izrazilo svoje mišljenje. Konvencija ne precizira dob u kojoj bi trebalo uvažiti mišljenje djeteta, nego to prepušta državama koje se glede toga razlikuju (Ponjavić, 2014).

5. Karakteristike vođenja forenzičnog intervjua s djecom

Prema istraživanju Thomas D. Lyon (2014) način na koji se pitanja postavljaju pred sudom su od bespogovorne važnosti. Kako bi dijete moglo izraziti vlastito mišljenje nužno je da je u stanju oblikovati ga, što nije pitanje samo dobi nego i njegove zrelosti, ali i pristupa. Dakle, dob je samo jedan element koji se mora razmotriti. U skladu s tim, edukacija stručnjaka koji će se baviti intervjuiranjem djece, podrazumijeva dobro poznavanje razvojnih značajki djece predškolske, školske i adolescentne dobi, individualne razlike, ali i kontekst, odnosno situaciju u kojoj se dijete našlo (poput razvoda roditelja, nasilja u obitelji i sl.) (Srna, 2001). Važno je znati s djetetom razgovarati i na primjeren ga način potaknuti na izražavanje njegovog mišljenja. Za učinkovito ostvarivanje ovoga prava važne su i edukacije profesionalaca koji su donositelji odluka, sudaca, državnih odvjetnika, stručnih osoba zaposlenih u policiji i sl. Važno je znati kako postupati, odnosno kako na pravi način prići djetetu i s njim razgovarati, u već dovoljno stresnim životnim okolnostima. Na kvalitetu odgovora djece i mladeži u velikoj mjeri utječe vrsta i formulacija pitanja, kao i značajke same osobe koja vodi intervju (Walker, 1994; Krähenbühl i Blades, 2006). Uspješnost intervjua ovisi između ostalog i o sposobnostima osobe koja vodi intervju, pri čemu je važno da zna pažljivo slušati i bude taj koji više sluša nego što govori (Wilson i Powel, 2001). Također, prema ovim autorima, osim slušanja, kao „magične“ vještine komunikacije, važno je da osoba koja vodi intervju zna uspostaviti odnos povjerenja, ohrabriti dijete ili mladu osobu na spontani govor o određenim temama, bez pritiska; postaviti pitanja koja stimuliraju razgovor i ponuditi minimalne poticaje koji održavaju komunikaciju. Cleveland,

Quas, i Lyon, (2018) u svojem radu navode nekoliko tehnika koje implicitno sugeriraju kako osoba koja vodi intervju sluša, obraća pozornost, interesira se i želi čuti što se dalje dogodilo. Pod tim podrazumijevaju čak i jednostavne kratke uzdahe (npr. uh, mhm i sl.). Ono što također zadržava dijete u komunikaciji i angažiranom zadatku je obraćanje djetetu njegovim imenom. Uporaba osobnog imena u komunikaciji, pridonosi osjećaju bliskosti djeteta i osobe koja vodi intervju, što povećava dječiju produktivnost i preciznost u izvješćivanju (Dickinson, Brubacher, i Poole, 2015). Nadalje, važno je znati kako je za djecu svjedočenje na sudu osobito stresno i zastrašujuće životno iskustvo; djeca imaju brojne strahove s kojima se susreću. Praksa je pokazala kako je za njih najstrašnije sučeljavanje s optuženikom, osobito ako je on član obitelji (Herman, 2000). Mogu biti uznemireni pri pomisli kako im se neće vjerovati te kako bi netko mogao vikati na njih. Strahuju da neće razumjeti postavljena pitanja, kao ni jezičnu terminologiju kojom se pravnici koriste. Strahuju od nazočnosti drugih ljudi, njihovih osuda i prijekora koji mogu izazvati još veći osjećaj stigmatiziranosti, pa samim tim i manje odgovaraju na pitanja tijekom sudskog postupka (Cordon i sur., 2003).

Prije nego što se s djetetom započne razgovor – forenzički intervju, važno je dobro se pripremiti u smislu poznavanja karakteristika dječijeg rasta i razvoja, kao i nezaobilaznih strahova s kojima se djeca nose. Poznavanje psihičkog razvoja djeteta je važno za pravilnu ocjenu iskaza djeteta (Milosavljević - Đukić i Tankosić, 2018). Mnoge okolnosti utječu na djetetovo doživljaj iskustva zlostavljanja, kao i na njegovu sposobnost da govori o tim iskustvima (Nelwin, Steele, Chamberlin, i sur., 2015). Djeca se razlikuju ne samo po razvojnem statusu, već i po različitim osobnim iskustvima koja su doživjela. Pored toga, različita su po mogućnostima sučeljavanja i izdržljivosti u stresnim životnim okolnostima (Milosavljević - Đukić i Tankosić, 2018). Upravo iz tih razloga ne postoje dva djeteta koja će na isti način iznositi detalje i s podjednakom jasnoćom pričati o događaju (Nelwin i sur., 2015). Poseban način saslušanja djece je u funkciji poboljšanja kakvoće iskaza djeteta, kako bi on bio što koherentniji, spontaniji, sigurniji i potpuniji (Milosavljević - Đukić i Tankosić, 2018).

Značaj provedbe forenzičkih intervjuova bez predrasuda i unošenja informacija je ogroman, jer bi to moglo dovesti do lažnih svjedočenja (Earhart, La Rooy, Brubacher, i Lamb, 2014). U skladu s tim, važno je znati da iskazi djece mogu biti podložni sugestijama i lažnim sjećanjima (Loftus i Ketcham, 1996). Pod lažnim sjećanjima se misli na događaje koji se nisu

dogodili, a o kojima dijete svjedoči, pri čemu treba imati na umu da su nastala kao posljedica ili svjesne laži djeteta ili nesvjesne asimilacije lažnih sugestija i pritisaka sa strane (obično odraslih), koji su u kontaktu s djetetom (Hritz, Royer, Helm, Burd, Ojeda, i Ceci, 2015). Kada se lažna sugestija usadi u pamćenje, ono se zauvijek mijenja i nijedna količina korektivnih intervjua ne može popraviti štetu (Earhart i sur., 2014). Neprimjeren način ispitivanja može biti značajan izvor stresa djetetu. Zato se ispitivanje mora posebno i pažljivo planirati, kako zbog dječjeg emocionalnog stanja, kao i kako ne bi došlo do narušavanja dječjih prava i interesa tijekom sudskih postupaka. Gudbrandsson (2010) navodi kako su ponavljani intervjui s djetetom od strane više različitih ispitivača i na različitim lokacijama značajan prediktor stresa, što ukazuje na važnost provedbe intervjua od isključivo jednog ispitivača, čak i kada je potrebno saslušati dijete više od jednog puta. Treba imati na umu da djeca često osjećaju pritisak kada trebaju odgovoriti na pitanja odraslih osoba, pa i onda kada im se postavljaju besmislena pitanja ili pitanja na koja ne mogu dati odgovor, jer se odnose na događaje koje nisu iskusili (Hritz i sur., 2015). Za takve situacije je važno djecu prethodno podučiti da na takva pitanja odgovore sa „ne znam”, odnosno da ne daju bilo kakav odgovor koji nema veze s proživljenim zlostavljanjem (Earhart i sur., 2014). Primoravanje djeteta na odgovor, čak i kada ne zna što bi odgovorilo, može u velikoj mjeri poremetiti njegova sjećanja. Prema Koriat i Goldsmith (1996) i Koriat, Goldsmith, Schneider i Nakash-Dura (2001), dopuštanje odgovora „ne znam” može poboljšati točnost iskaza. Kada ljudi imaju slobodu kontrolirati što rade ili pravo ne izvještavati, njihova izvješća (izjave) postaju točniji. Sprječavanje djece u nagađanju tijekom istražnih intervjua trebalo bi poboljšati njihovu točnost kao svjedoka time što će smanjiti količinu netočno prijavljenih informacija, a također će spriječiti da se kasnije ova netočna informacija pomiješa s pravim doživljajima. Ovaj problem je od posebne važnosti kada su djeca ispitivana više puta u različitim prilikama, kao što je slučaj u sustavu sudstva (Earhart i sur., 2014). Gudbrandsson (2010) u svojim radovima ističe i kako su ponavljani i nestručni intervjui s djetetom prediktori i narušavanja ne samo prava djeteta i interesa tijekom postupka, već i kakvoće iskaza, te ističe kako forenzički intervju s djetetom treba obavljati u zasebnoj prostoriji, i to posebno educirana osoba koja će intervju koncipirati sukladno specijalno strukturiranom protokolu a razgovor s djetetom će pritom biti i snimljen. Osobe koje provode intervju trebaju tijekom intenzivne izobrazbe naučiti osnovne principe važne za rad s djetetom, a koje se tiču

pamćenja, razumijevanja jezika, govora, vremenskih okvira, pažnje i sl., kako bi na pravi način potaknuli dijete na govor (La Rooy, Lamb, i Memon, 2011). Najčešće primjenjivan protokol je NICHD (*National Institute of Child Health and Human Development*) (Berliner i Lieb, 2001). Ovaj protokol koncipiran je tako da vodi računa o djetetovim razvojnim kapacitetima i kreira uvjete pod kojima će dijete najlakše moći govoriti o traumatskom iskustvu (La Rooy, Brubacher, Aromäki-Stratos i sur., 2015). Sastoji se od 11 faza koje, ako ih se slijedi, mogu izbjeći strategije ispitivanja koje potencijalno mogu narušiti iskaz (Lamb, La Rooy, Malloy, i Katz, 2011). Ovaj protokol predstavlja moćan alat u radu sa zlostavljanom djecom ako ga koriste odgovarajuće obučeni profesionalci. Pored dobrog poznavanja dječjih razvojnih faza, ispitivači moraju dobro shvaćati osnovna pravila za provedbu intervjua, važnost uspostave odnosa povjerenja, provjere epizodičkog pamćenja i narativa, ispitivanja o bitnim pitanjima korištenjem različitih tehnika i sl. Pored značajki samog djeteta, kakvoća interakcije među djetetom i ispitivačem, može se duboko odraziti na to koliko će informacija dijete pružiti (Hershkowitz, Fisher, Lamb, i Horowitz, 2007). U istraživanju koje su proveli Hershkowitz, Orbach, Lamb, Sternberg i Horowitz (2006), pokazalo se kako je upravo podržavajući stav ispitivača u pozitivnoj korelaciji sa suradljivošću djeteta, odnosno spremnošću u otkrivanju zlostavljanja. Na osnovi ovih saznanja, jasno je, da vođenje intervjua zahtjeva ne samo ozbiljnu pripremu djeteta već i ispitivača kako bi doista i došlo do razotkrivanja. Priprema za saslušanje je svojevrsan oblik edukacije, koji uključuje upoznavanje djeteta s onim što će se događati tijekom sudskog procesa i pomoć da za to bude tjelesno, psihički i emotivno spremno (Nathanson i Saywitz, 2015). Edukacijom se dijete uči što je suđenje, razjašnjavaju se uloge sudionika u postupku, točnije stvara se predvidivost koja smanjuje anksioznost prilikom svjedočenja (Back, Gustafsson, Larsson, i Bertero, 2011). Studije su pokazale kako se pripremom smanjuju nerealni strahovi kod djeteta, poput toga da će i samo biti kažnjeno i završiti u zatvoru (Back i sur., 2011). Nakon dobro obavljene pripreme u vidu edukacije djeteta kao svjedoka, mijenja se i stav djeteta prema sudu, kao „mjestu za zločeste ljude“ kako je to često u očima djeteta. Odgovarajuće znanje o onome što ga čeka, gdje ide, s kim će razgovarati, je u pozitivnoj korelaciji s davanjem što kvalitetnijeg iskaza (Nathanson i Saywitz, 2015).

Dobro obavljena priprema djeteta i samog ispitivača je dobro polazište za ono šta slijedi. Manje je prisutna bojazan da forenzički intervju neće uspjeti razotkriti počinitelja i detalje

počinjenog kaznenog djela ako se pridržavamo prethodno spomenutog NICHHD protokola i tehnika intervjuiranja. Slijedeći principe protokola, možemo uspješno poticati dijete na suradnju i ostvarenje njegovog najboljeg interesa.

6. Okolnosti u razotkrivanju zlostavljanja djeteta

Treba imati na umu kako je razotkrivanje proces i potrebno je puno strpljenja dok dijete stekne povjerenje u odraslog i odluči otvoreno reći što mu se dogodilo. Oni dobro procjenjuju kada je pogodan trenutak ispričati odraslim osobama svoj problem (Buljan - Flander i Kocijan - Hercigonja, 2003). Razlozi zbog kojih djeca nisu spremna pričati o zlostavljanju bilo koje vrste mogu biti različiti. Hershkowitz i suradnici (2007) su otkrili kako je preko 40% djece otkrilo događaje tek nakon vanjskog ohrabrivanja, a čak 50% djece izjavljuje kako očekuje negativne reakcije okružja nakon otkrivanja. Nekada je razlog za neotkrivanje događaja nelagoda kada se o tome govori, nekada ne znaju kojim riječima bi to objasnili, strah kako ih neće razumjeti ili im se neće vjerovati, kako ih neće ozbiljno shvatiti, kako će roditelji ići u zatvor i sl. (Hunter, 2000; Somer i Szwarcberg, 2001; Goodman-Brown, Edelstein, Goodman, Jones, i Gordon, 2003; Hershkowitz i sur., 2007).

S obzirom da dječja patnja privlači i medije koji prate slučajeve i izvještavaju javnost, jasno je koliko je bitno biti obziran u odnosu na njihovu traumu i poduzeti sve mjere opreza kako ne bi došlo do dodatnih traumatskih iskustava. Ovo je osobito važno istaknuti jer su mediji ti koji su uzeli značajnu ulogu u razotkrivanju zlostavljanja jer je riječ o društvenom problemu o kojem se dosta raspravlja a samim tim i pune medijski naslovi te se vrši senzacionalizam duboko ukorijenjenog društvenog problema (UNICEF, 2010). Profesionalizam samog novinara ima presudnu ulogu u tome hoće li mediji biti zaštitni čimbenik ili čimbenik rizika koji može dovesti do sekundarne viktimizacije djeteta. Dobra strana medijskog praćenja nasilja ogleda se u podizanju svijesti društva. Mnogi ljudi vjeruju kako je objavljivanje zastrašujućih priča pridonijelo stvaranju institucija i mehanizama za brže i lakše otkrivanje počinjenog kaznenog djela (Saint-Jacques, Villeneuve, Turcotte, Drapeau, i Ivers, 2012). U prošlosti bez izvještavanja medija, mnoga djela zlostavljanja djece ostala su neotkrivena. Međutim, odgovorno medijsko izvještavanje u zaštiti djece mora biti imperativ, kako ne bi došlo do dodatnog

zlostavljanja djeteta, ali ovog puta od medija. U cilju ostvarivanja pravde, ipak se mora skrbiti o zaštiti identiteta djeteta, što se nerijetko javlja kao propust zbog senzacionalističkih naslova i veće čitanosti. Čini se da nekada novinari izvješćuju s potpunom odsutnošću emocija i suosjećanja. Nepotrebno otkivanje jezivih detalja i mogućnost indirektnog otkivanja identiteta, vodi u sekundarnu viktimizaciju i time daljnje produbljivanje trauma (UNICEF, 2010). Osjetljive činjenice o djetetu se trebaju tretirati pažljivo, jer šteta koju neprimjereno izvještavanje o spolnom zlostavljanju može nanijeti djetetu je ogromna (Gabelica-Šupljika, 2009). Čak i onda kada se ova tema prezentira problemski, moguće je da će nanijeti štetu sudionicima i ugroziti djecu, upravo stvaranjem mitova o spolnom zlostavljanju djece i podržavanjem stereotipa o žrtvama i počiniteljima (Cromer i Goldsmith, 2010).

Nadalje, kada materijalni dokazi u okviru počinjenog kaznenog djela izostanu, iskaz djeteta može biti jedini dokazni materijal. Imajući na umu da je i odraslim osobama, zrelim i formiranim osobama, teško kada se nađu u ulozi svjedoka, te i oni sami imaju brojne dvojbe i nepoznanice, osobito ako nisu iz sustava pravosuđa, jasno je da djetetu ova uloga još teže pada. Kako bi dijete bilo adekvatan svjedok, nužno je da je minimalno određene dobi (uzrasta), kao i mentalne zrelosti, kako bi moglo shvatiti sudski postupak i njegove posljedice. Isto tako, kako bi se mogao prijaviti i pokrenuti sudski postupak, nužno je da dijete o tome ima određena znanja i iskustva koja bi ga ohrabrila u borbi za ostvarenje osobnog interesa. Obzirom da su djeca samo djeca, treba imati na umu da ona nemaju znanja o tome šta je pravo i šta znači ostvarenje “najboljeg interesa”. Kako bi to mogli shvatiti, potrebno im je objašnjenje, što znači da odrasli moraju prilagoditi rječnik kojim se koriste, kako bi na pravi način objasnili i približili pojmove čije razumijevanje je za njihovu ulogu kao svjedoka tijekom postupka od osobite važnosti. Međutim, čak ni tada, djeca ne mogu biti samostalna tijekom postupka u cijelosti, kao što to mogu odrasle osobe. Njima je potrebna pomoć i zaštita drugih osoba u koje imaju povjerenje. Zbog svoje nezrelosti i zbunjenosti, uslijed spleta situacija koje su im se dogodile, mogu biti pod takvim stresom, da jednostavno ne znaju što je njihov interes (Zorić i Mikuš, 2007). U takvim okolnostima, dodatni stres stvara i pritisak od roditelja. Ponekad roditelji i povjeruju djetetu, ali ne prijave zlostavljanje nadležnim tijelima, Centru za socijalnu skrb, policiji, liječniku i sl. (Godbout, Briere, Sabourin, i Lussier, 2014). Situaciju pokušavaju riješiti na način da se sami suprotstavljaju zlostavljaču. Ponekad se dogodi da povjeruju zlostavljaču koji ih uvjerava da to

što je učinio više nikada neće ponoviti ili sasvim suprotno, da se čin zlostavljanja nikada nije ni dogodio (Elliot i Carnes, 2001; Hershkowitz i sur., 2007). Ovim roditeljima je zapravo daleko važnije zadržati obitelj, nego zaštititi dijete (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003), a djeca uslijed nedovoljnog znanja, nepoznavanja prava, nedovoljnih sposobnosti i nedovoljne svjesnosti, ne mogu adekvatno sami štititi svoja prava (Zorić i Mikuš, 2007). Uvijek bi se trebalo voditi tim kako je najvažnija dobrobit djeteta, pa i u slučaju razdvajanja obitelji, kada je to jedino rješenje kojim bi se prekinuo krug zlostavljanja i djeca mogla odrastati u zdrave osobe (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003). Sve dok zlostavljanje ostaje pod velom tajnosti, niti jedno dijete nije sigurno, a neće biti ni spremno o tome govoriti. Dokle god se ovaj krug ne prekine razotkrivanjem i ukazivanjem povjerenja djetetu, zlostavljač će biti u prilici ispočetka počiniti kazneno djelo na štetu djeteta. Ako je dijete nekome u povjerenju ispričalo što mu se dogodilo, a ništa se nije poduzelo niti promijenilo, malo je vjerojatno da će opet nekome reći što mu se događa i što ga muči. Djeca vjeruju odraslima, te je stoga uloga roditelja osobito važna, jer očekuju njihovu pomoć i zaštitu. Ako mu ne pomognu, dijete počinje vjerovati kako je to što mu se dogodilo toliko loše i sam je odgovoran za to, uslijed čega osjeća sram i krivnju (London, Bruck, Ceci, i Shuman, 2005). Roditelji ponekad i nesvjesno čine štetu djetetu. Kada zlostavljač nije član obitelji, ne spominjući što se dogodilo, misle kako će dijete-žrtva lakše preboljeti i zaboraviti što mu se dogodilo. Događa se i da sami strahuju, nemajući dovoljno povjerenja u policiju i Centar za socijalnu skrb, radije ostaju u tišini svojih briga. Strahuju kako će sudski proces dodatno traumatizirati dijete ili brinu kako bi mogli biti obilježeni kao nekompetentni roditelji kojima će biti oduzeto skrbništvo nad njihovom djecom. (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003). Veliki broj djece ne želi govoriti o događaju/ima koji im se dogodio. Isto tako većina njih pokazuje strah nakon što je svoju tajnu povjerilo nekome, a često i požale zbog toga što su ikada ikome ispričali nešto tako osobno. Ponekad reakcije roditelja mogu pomoći djetetu, a nekada mogu biti sekundarni izvor viktimizacije (Lovett, 2004). Ako se vrši pritisak na dijete da povuče izjavu ili mu se ne ukaže povjerenje, za njih ovo iskustvo postaje još traumatičnije (Hunter, 2011). Pored osjećaja krivnje ili srama za ono što im se dogodilo, djecu posebno muči i strah od reakcije roditelja. Prema Londonu i suradnicima (2005), djeca nisu motivirana da otkrivaju, jer se osjećaju kriva za početak zlostavljanja. Sama pomisao kako bi roditelj mogao otići u zatvor ili bi mu se moglo dogoditi “nešto”, dodatno pospješuje ovaj osjećaj krivnje. Jesper

Jul (2017) je u svojim knjigama objasnio da, što god da se dogodi, dijete nikada ne prestaje voljeti svoje roditelje, ono prestaje voljeti sebe. Glede ovoga, jasno je zašto se djeca teško odlučuju progovoriti o onome šta su proživjela, osobito ako su u ulozi zlostavljača bili roditelji. Studije su pokazale da djeca ovakvu vrstu tajni, kada su roditelji bili u ulozi spolnog zlostavljača, čuvaju do odrasle dobi, u 30-80% slučajeva, što se može objasniti brojnim razlozima, poput nerazumijevanja samog događaja, emocionalnih motiva, amnezije i aktivnog nastojanja u isključenju pamćenje za zlostavljanje (Čorić, Buljan - Flander, i Štimac, 2008).

Ovo su samo neki od razloga zbog kojih se djeca ne osjećaju sigurna u otkrivanju zlostavljanja. Isto tako, treba imati na umu kako neki slučajevi spolnog zlostavljanja nikada ne budu otkriveni, a vrijeme od trenutka zlostavljanja do trenutka prijavljivanja se razlikuje. Istraživanja Reada, McGregora, Coggana i Thomasa (2006) su pokazala kako je prosjek vremena od trenutka kada se spolno zlostavljanje dogodilo do trenutka kada je razotkriveno od 10 do 16 godina. Nadalje, vrijeme koje je proteklo od početka zlostavljanja do trenutka razotkrivanja je od mjesec dana do 56 godina, a neki broj djece, pretežito ženskog spola, nikada ne progovori o zlostavljanju, točnije od 21 % do 28% (Read i sur., 2006; Somer i Szwarcberg, 2001; Hébert, Tourigny, Cyr, McDuff, i Joly, 2009; Smith, Letourneau, Saunders, Kilpatrick, Resnick, i Best, 2000). Isto tako, istraživanja su pokazala kako se djeca s namjerom povjere u 30% slučajeva, dok to slučajno učine u 43% slučajeva (McGinn, Cukor, i Sanderson, 2005; Collings, Griffiths, i Kumalo, 2005).

7. Osjećaji djece nakon razotkrivanja zlostavljanja

Nakon što su tijekom postupka progovirila o onome što su proživjela, za djecu slijedi razdoblje oporavka koje nije lako, a može biti i izuzetno teško, osobito ako se uplete javnost sa svojim mišljenjem i stajalištima, te ako dijete (žrtva) nema odgovarajuću potporu svoje okoline. Neke studije su pokazale kako su djeca potporu roditelja doživjela u 37% slučajeva, a 63% djece roditeljsku reakciju nije doživjelo podržavajućom. Mlađa djeca su doživjela najmanje podržavajućih reakcija od svojih roditelja za razliku od starije djece, koja dobivaju više pažnje i potpore, jer im se više vjeruje (Wyatt i Newcomb, 1990; Hunter, 2011; Hershkowitz, Lanes, i

Lamb, 2007). Odrasli nerijetko misle kako su mlađa djeca sklona izmišljanju i fantazijama, što doprinosi nevjerovanju djetetu u onome što im govori. Drži se kako su adolescenti ti koji će prije iskreno otkriti što su doživjeli. Prema Hershkowitz i suradnicima (2007), starija djeca dulje odgađaju razotkrivanje o spolnom zlostavljanju zbog veće svjesnosti o tabuima i društvenim normama, što kod njih stvara osjećaj srama i straha od osude što nisu zaustavili zlostavljanje.

Većina djece izjavljuje kako nakon razotkrivanja nisu dobili prijateljske, snažne reakcije odraslih te im razotkrivanje nije donijelo nikakvu korist, već samo stigmatu, razočaranje i nesuradljivost okoline (Hershkowitz i sur., 2007). Za njih je ovo djelomice traumatsko iskustvo i to iz više razloga – jer, se ili ništa nije promijenilo na bolje, ili zato što im odrasli i /ili roditelji nisu vjerovali i pružili potporu (Straus, Gelles, i Steinmetz, 2017).

Istraživanje Godbouta i suradnika (2014) ukazuju na značaj roditeljske potpore kada je riječ o djeci koja su spolno zlostavljana. Upravo ova djeca doživljavaju manje teških i dugotrajnih posljedica, u odnosu na djecu koja nisu imala izraženu potporu i pozitivan stav svojih bližnjih. Pokazalo se kako roditeljska potpora potiče proces oporavka traumatiziranog djeteta, nasuprot sve češćim slučajevima o brojnim tegobama koje su bile prisutne kod djece koja nisu imala pored sebe roditelje koji su bili svjesni traumatskog događaja kroz koji je njihovo dijete prošlo (Hébert i sur., 2009). Zanimljiv je i podatak kako su neka djeca žrtve nakon doživljenog zlostavljanja ostala relativno nepovrijeđena, normalno funkcionirajući bez ikakvih simptoma (Godbout i sur., 2014). Moguće je kako je ta prividna otpornost samo pokazatelj činjenice da su učinci traume trajni i složeni, te stoga tretman djeteta zahtjeva suptilnije mjere i reakcije, ne samo bližnjih već i drugih čimbenika iz okružja.

8. Prava djeteta u susjednim zemljama

Nakon što je predstavljen međunarodni pravni okvir i važnost Konvencije o pravima djeteta koju su ratificirale zemlje u regiji - Republika Hrvatska, Republika Srbija, Republika Crna Gora i Bosna i Hercegovina, prikazat ćemo pravne okvire navedenih zemalja. Nadalje prikazat ćemo, koje su korake navedene zemlje poduzele u cilju stvaranja i jačanja pravosuđa po mjeri djeteta, kao i statističke pokazatelje počinjenih kaznenih djela na štetu djeteta, te se osvrnuti i na ograničenja analize i interpretacije ovako prikupljenih podataka.

8.1. Republika Srbija

Ostvarivanje prava djeteta prate brojne poteškoće i izazovi. Ekonomska i socijalna kriza u Srbiji se nepovoljno odražava na poštovanje dječjih prava. Kada je riječ o participaciji djeteta, postoje brojna područja koja još uvijek ne daju najbolji odgovor na pitanja zaštite najboljeg interesa djeteta. Republika Srbija posljednjih nekoliko godina provodi sveobuhvatnu reformu pravosuđa i sustava socijalne skrbi i rad ovih sustava pokušava uskladiti s međunarodnim i europskim normama. Vijeće Europe procijenilo je srpsko zakonodavstvo u području pravne zaštite usklađenim s međunarodnim normama, ali je zaključilo kako praksa nije ujednačena. Država ne osigurava mjere zaštite od sekundarne viktimizacije, koja je usko shvaćena, i uglavnom se odnosi na precizno utvrđivanje je li dijete u stanju svjedočiti i dati iskaz pred sudom ili ne (Milosavljević – Đukić, 2017; Ponjavić, 2014; Ćorac, 2014; Vučković – Šahović i Petrušić, 2015).

Prema *Ustavu Republike Srbije*¹³ djeca uživaju ljudska prava primjereno dobi i duševnoj zrelosti. Zakon o maloljetnim počiniteljima kaznenih djela i kaznenopravnoj zaštiti maloljetnih osoba¹⁴ (u daljnjem tekstu: Zakon o maloljetnicima), sadrži poseban dio koji se odnosi na zaštitu djece žrtava i svjedoka kaznenih djela. Zakon o maloljetnicima posvećuje poseban dio zaštiti maloljetnih osoba kao oštećenika u kaznenom postupku (članci od 150 – 157).

Osnovno pravilo kaznenog postupka kad se u njemu pojavljuje maloljetna osoba je specijaliziranost svih sudionika u postupku. Zakonodavac je inzistirao da u njemu sudjeluju osobe koje su za to stekle posebna znanja iz područja prava djeteta i kaznenopravne zaštite maloljetnih osoba (članak 150-151). Dakle, profesionalci koji sudjeluju u postupcima koji se tiču djece moraju biti specijalizirani za rad s djecom. Međutim, praksa pokazuje kako edukacija profesionalaca nije ujednačena. Obvezna edukacija propisana je za profesionalce iz Ministarstva pravde, Ministarstva unutarnjih poslova, odnosno odvjetnike koji rade s maloljetnim sudionicima/počiniteljima kaznenih djela i maloljetnim oštećenicima kao i sucima koji se bave rješavanjem obiteljskih sporova, dok sustav zdravstvene zaštite i obrazovanja, još uvijek ne

¹³Ustav Republike Srbije, član 64, ("Službeni glasnik RS", br. 98/2006).

¹⁴Zakon o maloljetnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloljetnih lica, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2005.

propisuje obvezne edukacije (Vučković-Šahović i Petrušić, 2015). Od 2014. godine pa do danas, nisu se dogodile promjene koje bi unijele novine u postojeće Zakone po pitanju obveznih edukacija profesionalaca u radu s djecom. Također, zakonom je predviđena i besplatna pravna pomoć koja se pruža maloljetnim oštećenima/žrtvama uz ograničenje, da ta usluga traje samo za vrijeme vođenja postupka (Banić, 2016). Novi Zakon o kaznenom postupku (u daljem tekstu ZKP)¹⁵ sadrži niz odredbi prema kojima se djeca - posebno osjetljivi svjedoci ispituju od ovlaštenog tijela, skrbeći o duševnom stanju djeteta i njegovoj osobnosti, kako bi se izbjegli negativni učinci postupka. ZKP-om je regulirano da se, ako nadležno tijelo odluči, posebno osjetljiv svjedok ispita uporabom tehničkih sredstava za prijenos slike i zvuka. Ako se kao svjedok sasluša maloljetna osoba koja je oštećena nekim kaznenim djelom, navedenim u Zakonu o maloljetnim počiniteljima kaznenih djela, saslušanje se može provesti najviše dva puta, a iznimno i više puta ako je to nužno radi ostvarenja svrhe kaznenog postupka. Ispitivanje se provodi bez nazočnosti stranaka i drugih sudionika u postupku i u prostoriji u kojoj se svjedok nalazi.¹⁶ Sukladno navedenom, u Republici Srbiji su osnovane Jedinice za potporu djeci žrtvama ili svjedocima u kaznenom postupku (Milosavljević - Đukić i sur., 2017). Njihovo angažiranje predstavlja implementaciju zakonskih rješenja u praksi. U okviru Jedinica angažirani su i psiholozi, pedagozi i socijalni radnici, koji su prošli edukaciju za primjenu forenzičkog intervjua prema protokolu NICH¹⁷ i stručno su osposobljeni, upravo onako kako i zakon to predviđa. Osnutkom ovih Jedinica za potporu djeci žrtvama/svjedocima, pokušava se uspostaviti sveobuhvatan sustav psihosocijalne potpore i socijalne reintegracije djeteta žrtve i prevencije njegove stigmatizacije (Petković, 2018). Međutim, unatoč trudu i zalaganju institucija kojima je povjerena implementacija i razvoj nove usluge, nije došlo do uključivanja u neki od potencijalno mjerodavnih sustava, sustava socijalne skrbi ili sustava pravosuđa.

¹⁵Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.

¹⁶Komparativna analiza zakonodavstva o zaštiti svedoka u regionu Zapadnog Balkana

<https://www.pars.rs/images/biblioteka/komparativna-analiza-zakonodavstva-o-zastiti-svedoka-u-regionu-Z-B.pdf>

¹⁷Protokol Nacionalnog instituta za dečije zdravlje i ljudski razvoj (eng. *The National Institute of Child Health and Human Development*).

Na 74. sjednici UN Odbora za prava djece, održanoj 2017. godine, Republika Srbija je u Ženevi predstavila svoje Drugo i treće periodično izvješće¹⁸ o primjeni Konvencije o pravima djeteta u okviru kojeg Odbor pozdravlja razvoj Smjernica za saslušanje djece, kako bi se izbjegla sekundarna viktimizacija i trauma djeteta u kaznenom postupku, kao sredstva za poboljšanje uvjeta za dijete svjedoka, dok je i dalje zabrinut što ne postoji odgovarajuća usklađenost između Zakonika o kaznenom postupku i Zakona o maloljetnim počiniteljima kaznenih djela i kaznenopravnoj zaštiti maloljetnih osoba, u svezi kriterija za ispitivanje posebno osjetljivih svjedoka, što često dovodi do ponovne viktimizacije djece svjedoka. Nadalje, Odbor izražava zabrinutost što je zakonodavna reforma kojom bi se osigurali postupci prilagođeni djeci spora, a dugotrajni sudski postupci i nedostatak službi za potporu kako za djecu, tako i za njihove roditelje, često dovode do ponovne viktimizacije djece tijekom sudskog postupka. Preporuka Odbora je da Srbija kao država stranka, poduzme mjere radi usklađivanja Zakonika o kaznenom postupku i Zakona o maloljetnim počiniteljima kaznenih djela i kaznenopravnoj zaštiti maloljetnih osoba, te isključi mogućnost ispitivanja posebno osjetljivih svjedoka. Nadalje, potrebno je ubrzati uspostavljanje postupaka prilagođenih djeci, te osigurati da se razgovori obavljaju u odsutnosti optuženika i od odgovarajuće edukovanog stručnog osoblja.

8.2. Republika Hrvatska

Hrvatski pravni okvir glede promicanja i zaštite prava djeteta je u potpunosti zadovoljavajući, s obzirom da je Republika Hrvatska usvojila sve relevantne međunarodne ugovore koji za cilj imaju promicanje prava djeteta i njegovog položaja u sudskom postupku (Majstorović, 2017). Država je uložila brojne napore kako bi djeci osigurala da u svakom trenutku budu zaštićena onako kako im to pripada, imajući u vidu specifičnosti njihove dobi kao i karakteristike počinjenog kaznenog djela. Djeci je osigurano pravo na slobodno izražavanje

¹⁸Drugi i treći periodični izveštaj o primeni Konvencije o dečijim pravima. Dostupno na: http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/drugi_i_treci_periodicni_izvestaj_o_primeni_kpd_srb.pdf, stranici pristupljeno 15.1.2019.

Concluding Observations on the Combined Second and Third Periodic Reports of Serbia. Dostupno na: http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC/Shared%20Documents/SRB/CRC_C_SRB_CO_2-3_26579_E.pdf, stranici pristupljeno 15.1.2019.

mišljenja u skladu s dva kumulativna uvjeta: dob i zrelost, pri čemu treba imati na umu i to, da je s godinama djeteta zrelije, pa je samim tim veći utjecaj njegovih stajališta na donošenje odluka (Korać – Graovac, 2012).

Zakon o sudovima za mladež¹⁹ Republike Hrvatske odražava razumijevanje za zahtjeve i duh Konvencije o pravima djeteta (Hrabar i Kocijan-Hercigonja, 1999). U okviru njega se ističe da sudac za mladež mora biti senzibiliziran za rad s djecom i posjedovati odgovarajuća znanja. Točnije, mora poznavati dječiji rast i razvoj, te dobro poznavati osnove kriminologije, socijalne pedagogije, psihologije mladih, te socijalnog rada za mlade. Važno je istaknuti, da Konvencija osim što govori o posebnim pravima djeteta u sudskom postupku, ističe da je važna promjena uloge suda, koja se prema navedenoj Konvenciji o pravima djeteta transformira u zaštitničku u odnosu na dijete (Hrabar, 2013). Nadalje Hrabar (2013) ističe i to, da sud i dalje upravlja postupkom, a dijete nije samo stranka u postupku, te sud treba posebnu pozornost posvetiti djetetovom subjektivitetu, a koji je u pravilu nedovoljno zaštićen zbog njegove dobi i nezrelosti.

Zakon o kaznenom postupku²⁰ predviđa dva načina ispitivanja djeteta u sudskom postupku, kao žrtve i kao svjedoka, a ovisno je li ili nije navršilo 14. godina života. Sud ima ovlasti imenovanja posebnog skrbnika koji će štititi njegova prava, i čija je uloga pružiti djetetu sve potrebne informacije o postupku u kojem se rješava neko pitanje koje se tiče ostvarivanja njegovih prava, kao i do kakvih posljedica na konačan ishod postupka, može dovesti uvažavanje njegovog mišljenja (Hrabar, 2013). Dijete koje nije navršilo 14 godina ispituje sudac istrage u cilju sprječavanja sekundarne viktimizacije. Treba istaknuti da se dijete nikada ne ispituje na raspravi, već uvijek izvan rasprave, u pravilu tijekom prethodnog postupka na dokaznom ročištu, pred sucem istrage (Havelka, 2018). Ispitivanje se u pravilu provodi putem audio-video linka kojim rukovodi stručna osoba, u posebnoj prostoriji bez nazočnosti suca i stranaka u postupku (Rašić i Veber, 2013). Stranke mogu postavljati pitanja djetetu kao svjedoku, ali samo preko suca koji je prethodno odobrio postavljanje pitanja preko stručne osobe (psihologa, pedagoga i i sl.) (Ivančević – Karas, Munivrana – Vajda, 2016). Ispitivanju nazoči djetetov roditelj ili skrbnik, osim ako to nije suprotno interesima djeteta. Nakon saslušanja snimka se zapečati i prilaže

¹⁹Zakon o sudovima za mladež, Narodne Novine, br. 84/11, 143/12, 148/13, 56/15

²⁰ Zakon o kaznenom postupku, Narodne Novine, br. 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 152/14, 70/17

zapisniku, te se, ako je potrebno, može reproducirati na raspravi i upotrijebiti kao dokaz (Nair, Čalić-Jelić, i Šeničnjak, 2018).

Međutim, kada je u pitanju poštovanje mišljenja djeteta, Odbor za prava djeteta je pozdravio podnošenje trećeg i četvrtog periodičnog izvješća države članice²¹, posebice istaknuvši usvajanje zakonskih mjera, ratifikaciju brojnih Konvencija, kao i provedbu institucionalnih mjera i postupaka. Također je primjećeno, kako je pravo djeteta na saslušanje uključeno u niz Zakona, uključujući i Obiteljski zakon, te su uspostavljena dječija gradska i općinska vijeća. Odbor izražava zabrinutost jer se mišljenje djece u praksi ne provodi na odgovarajući način, jer ne postoji odgovarajuća edukacija za stručnjake koji rade s djecom, tradicionalna društvena stajališta ograničavaju poštovanje mišljenja djeteta unutar obitelji, škole i drugih institucija. Odbor izražava zabrinutost jer postojeća nacionalna vijeća učenika i savjeti mladih ne funkcioniraju učinkovito i zato što za medicinske zahvate za djecu mlađu od 18 godina i dalje daje saglasnost zastupnik djeteta. Također, Odbor za prava djeteta u svezi prava djeteta da bude saslušano, daje sljedeće preporuke državi: razmotriti i uspostaviti sustav koji bi omogućio da sudovi i druga zakonodavna tijela poštuju pravo djeteta na saslušanje, da stručnjaci dobiju odgovarajuće obrazovanje, da se poduzmu odgovarajuće mjere kako bi se radilo na podizanju svijesti o položaju djece u marginaliziranim skupinama, da provedu obuku za djecu o načinu na koji mogu sudjelovati u zajednici, kao i da se mišljenje djece uzme u obzir kad je riječ o medicinskim zahvatima.

Dakle, nacionalni pravni okvir Republike Hrvatske u polju prepoznavanja važnosti i vrijednosti uzmanja u obzir stajališta i mišljenja djeteta u sudskim postupcima, se tek treba razviti u svim pravnim područjima (Majstorović, 2017).

8.3. Republika Crna Gora

Republika Crna Gora je 2007. godine potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju s Evropskom Unijom²². U skladu s tim, ona je u procesu sveobuhvatnih reformi kako društvenih,

²¹Zaključne primjedbe o kombiniranom trećem i četvrtom periodičnom izvješću Hrvatske, koje je Odbor usvojio na svom 67 zasjedanju (1. – 19. rujna 2014.) Dostupno na: <http://dijete.hr/izvjesca/odbor-za-prava-djeteta-un-a/>

²²Dostupno na: <https://www.eu.me/mn/psp/sprovođenje-sporazuma-o-stabilizaciji-i-pridruživanju>

tako i političkih i ekonomskih. Kako bi ostala na svom putu europskih integracija, nužno je daljnje usklađivanje nacionalnog zakonodavstva s normama i propisima EU, kao i njihova puna implementacija u cilju ostvarivanja prava djeteta (Đurović, 2017).

Prema važećim zakonskim propisima Republike Crne Gore, točnije prema Zakonu o postupanju prema maloljetnicima u kaznenom postupku²³ iz 2011. navodi se, kako se prema djeci žrtvama ili svjedocima prije svega mora postupati obzirno, što znači da kada se dijete sasluša kao svjedok, radnje u pravilu poduzimaju osobe koje su stekle posebna znanja iz područja prava djeteta i o pravilima postupanja s maloljetnim počiniteljima kaznenih djela i maloljetnim osobama kao sudionicima u kaznenom postupku, posebno skrbeći o dobi, obrazovanju, osobinama djeteta i uvjetima u kojima dijete živi. Nadalje, prema ovom zakonu, saslušavanje maloljetne osobe, u pravilu, provodi državni odvjetnik i sudac istog spola kao maloljetna osoba, u posebnoj prostoriji opremljenoj tehničkim uređajima za audiovizualno snimanje. Sukladno navedenom zakonu, maloljetna osoba može biti ponovno saslušana ako za to postoje opravdani razlozi. Nadalje, saslušanje iz stavka 1. ovoga članka provodi se u nazočnosti zakonskog zastupnika maloljetne osobe i u pravilu uz pomoć stručnih osoba, ako to nije u suprotnosti s interesima postupka ili maloljetne osobe. Za one koji nisu navršili 14 godina života, ispitivanje se obvezno provodi uz pomoć stručne osobe. Sudionici u postupku pitanja postavljaju preko suca, odnosno državnog odvjetnika. Ako se razgovor obavlja pomoću audiovizualnog linka, nakon saslušanja, snimka se prilaže zapisniku. Iznimno, ako za to postoje opravdani razlozi, maloljetne osobe kao svjedoci, odnosno oštećene osobe mogu se saslušati i u svojem stanu ili drugoj prostoriji, odnosno zavodu ili ustanovi u kojoj borave, bez obzira na njihovu tehničku opremljenost. Zakon onemogućuje sučeljavanje maloljetnih osoba koje nisu navršile 14 godina života s okrivljenikom. Ako se kao svjedok, odnosno oštećenik sasluša osoba starija od 14 godina, a koja se uslijed naravi kaznenog djela ili njegovih posljedica nalazi u teškom psihičkom stanju, ne smije se sučeliti s okrivljenikom. Mjerodavna tijela koja poduzimaju radnje u postupku u kojem sudjeluje maloljetna osoba, poduzet će potrebne mjere kako bi se, u njihovim službenim prostorijama, izbjegao susret maloljetne osobe s okrivljenikom.

23

<http://tuzilastvocg.me/media/files/Zakon%20o%20postupanju%20prema%20maloljetnicima%20u%20krivi%C4%8Dnom%20postupku.pdf>

Kada je riječ o edukaciji stručnjaka zaposlenih u sustavu pravosuđa i socijalne skrbi u Crnoj Gori, iz izvješća o evaluaciji²⁴ sustava za praćenje stanja prava djeteta u Crnoj Gori za razdoblje 2014-2017. godine, jasno je istaknuta potreba za izgradnjom boljih potencijala. Ističe se uloga koju bi UNICEF mogao preuzeti na sebe, a tiče se pružanja tehničke pomoći Vladi i drugim relevantnim tijelima za edukaciju, poput Zavoda za socijalnu i dječiju skrb, a u cilju razvoja programa za edukaciju trenera, koji bi se temeljio na izgradnji kapaciteta utemeljenih na znanjima i vještinama. Na taj način bi se uspostavila kontinuirana edukacija stručnjaka, a bio bi omogućen i uvid u stanje prava djeteta. Kao i sve države članice, tako je i Crna Gora dužna Odboru UN o pravima djeteta podnositi periodična izvješća o primjeni Konvencije o pravima djeteta. Odbor UN je drugo i treće periodično izvješće²⁵ razmotrio i usvojio zaključna zapažanja u mjesecu lipnju 2018. godine. Odbor je pozdravio podnošenje izvješća i postignuti napredak u raznim područjima uključujući i ratifikaciju Fakultativnog protokola u postupovnim pravima povodom pritužbi uz Konvenciju o pravima djeteta iz 2013. godine. Međutim, Odbor ističe i zabrinutost za one preporuke koje je uputio ranije, a koje nisu u potpunosti ili djelomice provedene u praksi. Zabrinut je zbog nepostojanja dječjih zakona i nedovoljnih mjera kojima bi se osigurala učinkovita provedba zakona koji se odnose na prava djece, uključujući i alokaciju dovoljnih sredstava i redovnu procjenu relevantnih podzakonskih akata. Kada je riječ o načelu participacije, Odbor UN o pravima djeteta ističe da nekoliko zakona priznaje pravo djeteta na slobodno izražavanje mišljenja, ali je zabrinut što ostvarivanje ovoga prava u praksi nije osigurano. Djeca se ne pitaju uvijek za mišljenje o stvarima koje ih se tiču. Samo djeca starija od 15 godina, koja su u mogućnosti oblikovati svoje mišljenje imaju pravo iskazati svoja mišljenja u slučajevima skrbništva, a djetetu kojemu je imenovana osoba za potporu, nije zajamčeno pravo na traženje zamjene te osobe za potporu. Postojeći mehanizam kao što je Dječji parlament ne olakšava smisleno i osnaženo sudjelovanje djeteta u pitanjima koja ga se tiču, a tradicionalna stajališta i dalje otežavaju punu realizaciju dječjih prava. U skladu s tim, Odbor podsjeća na postojeće preporuke koje se tiču izmjena i dopuna Obiteljskog zakona, zatim izradbu alatki za standardizaciju javnih konzultacija s djecom, provedbe programa podizanja svijesti o konstruktivnom sudjelovanju djece u obitelji, zajednici, školi i sl.

²⁴Evaluacija sistema za praćenje stanja dječjih prava u Crnoj Gori za period 2014–2017.godine i planirani pristup ovoj temi za period 2017–2021. godine

²⁵<http://www.ombudsman.co.me/img-publications/24/final-preporuke-komiteta2018.pdf>

8.4. Republika Bosna i Hercegovina

Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, treba imati na umu da je riječ o državi s tri konstitutivna naroda, dva samostalna entiteta, jednu treću regiju, jednom središnjom vladom i više lokalnih vlada, predsjednika i parlamenata, deset kantona i više općina, te je u skladu s tim veoma kompleksna politička i upravna struktura, što se odražava i na zakonsku zaštitu djece (Radetić – Lovrić i Ninković, 2017). Politike socijalne zaštite usvajaju se na entitetskoj razini, međutim, ovlasti za njihovu provedbu prenose se na niže razine vlasti u okviru lokalnih zajednica (Bećiraj i Bakrač, 2014). U ovoj zemlji je oduvijek bilo prisutno siromaštvo, a uočava se i njegov rastući trend. Pored toga, veliki broj djece je izložen diskriminaciji, zlostavljanju i eksploataciji, a identificiran je rastući trend nasilja u obitelji, što značajno otežava uspostavu zakonske regulative u području prava djeteta (Vučković – Šahović i Petrušić, 2015).

U BiH ključne institucije za pristup pravde za djecu su Ministarstvo pravde i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, čiji je zadatak koordinacija u provedbi Konvencije o pravima djeteta. Ove institucije imaju ključnu ulogu u izradi strategija i praćenju i izvještavanju o pitanjima dječijih prava i pravde, uključujući i izvješća Odbora za prava djeteta (Bećiraj i Bakrač, 2014). BiH je usvojila Akcijski plan za djecu 2015.-2018. godine koji se bavi najvažnijim potrebama djece na polju socijalne i zdravstvene skrbi, obrazovanja, posebnim oblicima zaštite i zabranom diskriminacije. Bitno je istaknuti i to da je na ovim prostorima Vijeće ministara 2011. usvojilo drugu Strategiju za borbu protiv nasilja nad djecom (2012.-2015.), kao i to, da je u 2013. godini Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, donijelo Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u kojima jasno definira upute za postupanje svih mjerodavnih sudionika za otkrivanje i odgovarajuće postupanje u slučaju nasilja nad djecom (Smith - Hrle i Tošić, 2015). Kazneno pravosuđe u BiH je pretrpjelo određene reforme u razdoblju od 2003. do 2005. Izrađeni su specijalizirani zakoni koji propisuju način procesuiranja i postupanja s maloljetnicima u svojstvu osumnjičenika i postupanje s maloljetnicima u svojstvu žrtava/svjedoka. Zakon je usvojen 2010. godine na sve tri razine, pod nazivom Zakon o zaštiti i postupanju s maloljetnicima i djecom u kaznenom postupku²⁶. Ovaj zakon definira način postupanja prema djetetu koje je žrtva ili oštećenik u kaznenom postupku

²⁶Službene novine Federacije BiH, broj 7/14

(članak 185. do članka 191). Kazneni postupak za djela počinjena na štetu maloljetnih osoba provodi se prema odredbama Zakona o kaznenom postupku. Istragu vodi nadležno tijelo (sud ili državno odvjetništvo) odnosno osobe koje su stekle posebna znanja iz područja prava djece i kaznenopravne zaštite maloljetnika. Zakon propisuje i obazrivo postupanje prema maloljetnim oštećenicima imajući u vidu dob, osobine ličnosti, obrazovanje i životne okolnosti, u cilju sprječavanja negativnih posljedica na njegov budući opstanak, rast i razvoj. Dijete se, kako je navedeno u Kaznenom zakonu BiH, sasluša uz pomoć psihologa, pedagoga ili drugih stručnih osoba. Saslušanje se može obaviti najviše dva puta. Ispitivanje se provodi uz pomoć tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka. Tijekom saslušanja s maloljetnom osobom se nalazi samo osoba koja provodi ispitivanje, dok se drugi sudionici u postupku nalaze u susjednoj prostoriji iz koje mogu pratiti postupak saslušanja. Pitanja se mogu postaviti preko nadležnog tijela, suca ili državnog odvjetnika. Zakon predviđa i to da se dijete može saslušati i u svom stanu ako postoji potreba za tim. Ako je dijete visoko traumatizirano ili posebno osjetljivo uslijed okolnosti koje su mu se dogodile, zabranjeno je sučeljavanje s osumnjičenom osobom za počinjeno kazneno djelo. Zakon definira i žurnost postupanja kada se radi o djeci žrtvama ili svjedocima kaznenih djela. Odbor za prava djeteta je razmotrio drugo, treće i četvrto izvješće BiH²⁷, te donio zaključne primjedbe. Pozdravio je usvajanje različitih zakona, ratifikacije konvencija, usvajanje institucionalnih i političkih mjera. Također primjećuje, kako je država potpisnica pokrenula program “Jačanje sustava socijalne skrbi i inkluzije za djecu”, ali se brine oko toga što za ovaj program nisu angažirani odgovarajući kadrovi, kao i što stvarna primjena Zakona o pravima djeteta, a koja se tiče prava na izražavanje vlastitog mišljenja u donošenju odluka, nije praćena od socijalnih radnika i nadležnog tijela. Preporuka je Odbora da se u potpunosti uskladi sustav maloljetničkog pravosuđa s KPD i pravilima Ujedinjenih naroda o minimalnim normama za maloljetničko pravosuđe (Pekinška pravila, Rijadske smjernice, Bečke smjernice). Posebno ističe da je važna sustavna edukacija sudaca za osobe koje su mlađe od 18 godina, zatim da se poduzmu sve mjere kako bi osobe mlađe od 18 godina bile lišene slobode u krajnjoj nuždi i da im se osigura puni obrazovni program. Odbor također predlaže uvođenje posebnih mjera zaštite, kojima se jasnije definiraju uvjeti za nadzor maloljetnih zatvorenika kojeg određuje sudac za maloljetnike, kao i razmatranje mogućnosti izmjene trenutnih zatvorskih kazni koje se

²⁷Drugi, treći i četvrti periodični izveštaj, preporuke Komiteta UN Dostupno na:
http://www.djeca.rs.ba/uploaded/Konvencija%20o%20pravima%20djeteta_2.pdf

primjenjuju nad osobama između 16 i 18 godina starosti, koje su počinile zločin, ukidanjem minimalne jednogodišnje i smanjenjem maksimalne desetogodišnje zakonske kazne i uspostava prava na branitelja od početka kaznenog postupka u Republici Srpskoj. Kada je riječ o članku 12. Konvencije o pravima djeteta, Odbor predlaže poduzimanje mjera za osiguranje učinkovite provedbe zakonodavstva, odnosno izražavanje mišljenja djeteta u pravnim postupcima koji ga se tiču. Zaključno, predlaže se provedba programa koji će omogućiti podizanje razine svijesti o participacijskom pravu djeteta kako kod kuće, tako i u školi i drugim institucijama.

9. Usporedba nacionalnih zakonskih rješenja i preporuke za njihovo unaprjeđenje

Republika Hrvatska preuzela je u svoj pravni sustav sve međunarodne dokumente, globalne i regionalne (Vijeća Europe i EU), koji se odnose na zaštitu djeteta. Znanstvena i stručna javnost skreće pozornost na sadržaj i važnost prava djeteta i potrebu prilagodbe hrvatskog pravosudnog sustava konceptu pravosuđa prilagođenog djeci. Republika Hrvatska svoj je zakonodavni okvir usmjeren prema djeci regulirala Ustavom, Zakonom o pravobranitelju za djecu (2003.) i Nacionalnom strategijom za zaštitu prava djeteta u Republici Hrvatskoj 2014.-2020., koji je temeljni strateški dokument na području zaštite i promicanja prava djeteta, te posredno brojnim drugim zakonima. Izvješće Pučkog pravobranitelja pokazuje kako su Smjernice za pravosuđe prilagođene djeci, osnova za prijedlog Nacionalne strategije za prava djeteta u Republici Hrvatskoj 2014.-2020. u kojoj je kao jedan od glavnih strateških ciljeva navedeno osiguravanje usluga prilagođenih djeci u sustavu pravosuđa. U prilog tomu, važno je naglasiti da je UNICEF u 2016. opremio deset županijskih sudova za djecu, čime je značajno pridonio materijalnim uvjetima potrebnim za ispitivanje djece, a također je kroz program prilagodbe pravosuđa djeci proveo edukaciju za preko 150 stručnjaka (suci, državni odvjetnici, stručnjaci u pravosudnom sustavu itd.) (United Nations International Children's Emergency Fund – UNICEF, 2016). Opremanje sudova tehničkom opremom za snimanje izjava djece provedeno je u sklopu projekta "Ispitivanje djece i žrtava u sudskom postupku", kako bi se izbjeglo višestruko prikupljanje dokaza i sekundarna viktimizacija. Treba istaknuti da je u ovom razdoblju edukacija stručnjaka u pravosudnom sustavu - sudaca, državnih odvjetnika i njihovih zamjenika, te stručnjaka koji rade s djecom u pravosuđu (socijalni pedagozi i socijalni radnici),

započela u sklopu projekta "Kaznena zaštita djece žrtava i svjedoka". Navedeni projekt proveden je s ciljem edukacije stručnjaka o tome kako pomoći djeci žrtvama ili svjedocima u kaznenim postupcima, smanjiti traumatizaciju, te prema njima postupati s poštovanjem i na način prilagođen njihovim dobnim i intelektualnim značajkama. Međutim, potrebno je istaknuti da na sudovima za mladež i dalje ne postoji dovoljan broj stručnjaka izvan pravne struke koji svojim znanjima mogu pružiti pomoć u postupcima u kojima sudjeluju djeca žrtve ili svjedoci (Brajša - Žganec i sur. 2014). Reformom obiteljskog zakonodavstva u Republici Hrvatskoj učinjen je značajan iskorak u regulaciji pravnog položaja djeteta kao stranke u obiteljskom postupku. donošenjem Obiteljskog zakona 1998. godine "oživjelo" je pravo djeteta na očitovanje vlastitog mišljenja. Ured pravobranitelja za djecu, Ured UNICEF-a za Hrvatsku i drugi stručnjaci iz relevantnih ministarstava (npr. Ministarstvo pravosuđa, Ministarstvo unutarnjih poslova, Ministarstvo za demografiju, obitelj, mladež i socijalnu politiku), Ured za organiziranje i potporu svjedocima i žrtvama, znanstvena zajednica i članovi civilnih udruga (npr. Udruga sudaca za maloljetnike, Udruga obiteljskih sudaca itd.), svojim prijedlozima aktivno sudjeluju u donošenju propisa različitih zakona kojima se želi poboljšati status djece žrtava i svjedoka (Brajša - Žganec, Brkljačić, Franc, Merkaš, Radačić, Sučić, i Šikić-Mićanović, 2014).

Što se tiče **Srbije**, spor je napredak na poboljšanju regulatornog okvira, ali i ograničen napredak u implementaciji novijih projekata na terenu. U 2015. godini UNICEF je proveo istraživanje i dao preporuke za daljnje poboljšanje pravosudnog sustava. Rezultati istraživanja pokazali su kako maloljetna osoba često uopće nema zakonskog zastupnika, ili se pak on imenuje u kasnijim fazama kaznenog postupka, primjerice nakon prvog ročišta. Posebno zabrinjava različita sudska praksa u svezi pitanja zaštite privatnosti i identiteta djeteta. Stoga je nužno ostvariti bolju zaštitu privatnosti djeteta. Također, potrebno je uspostaviti jedinstvenu sudsku praksu o odluci o isključenju javnosti s glavne rasprave i osiguravanju svih potrebnih uvjeta za zaštitu privatnosti i identiteta djeteta tijekom kaznenog postupka. Sudovi, naime, trenutno rijetko poduzimaju mjere za zaštitu sigurnosti djeteta i obitelji. Temeljem obrađenih slučajeva, ne može se precizno utvrditi sadržaj podataka koje je dijete dobilo tijekom kaznenog postupka, kao niti način davanja tih podataka. Jezične formulacije sadržane u zapisnicima koji se odnose na prava djeteta kao maloljetne žrtve u kaznenom postupku, ne razlikuju se od formulacija namijenjenih odraslim osobama. Način izražavanja je gotovo identičan i nije

prilagođen djeci, što je dodatni problem. Također, zabrinjava činjenica kako ne postoji evidencija koja bi ukazivala na to jesu li mjerodavna tijela djeteta obavijestila o načinima zaštite njegovih prava i interesa. Iz navedenog se može zaključiti da pravosudna tijela nedovoljno informiraju maloljetnog oštećenika o njegovim pravima, primjerice mogućnosti podnošenja žalbe, traženja informacija o tijeku istrage i slično. Nadalje, važno je naglasiti da se saslušanje djece uglavnom odvija u sudnicama koje nisu prilagođene djeci. Ova sudska praksa postoji čak i ako nema zaprijetka za saslušanje djeteta izvan sudskih prostorija. Zakon o kaznenom postupku u načelu zabranjuje ispitivanje svjedoka sugestivnim pitanjima. Iznimka je unakrsno ispitivanje na glavnoj raspravi, što otvara mogućnost da se djetetu, kao posebno osjetljivom svjedoku, postavljaju sugestivna pitanja. Ovaj problem se ne rješava niti odredbama ZKP-a, koje propisuju da posebno osjetljive svjedoke ispituju za to educirani stručnjaci, jer pitanja koja formulira stranka mogu imati sugestivni karakter. Specijalizirane edukacije sudaca, državnih odvjetnika i policajaca o ovim problemima su rijetke, bez kontinuiteta i obnavljanja znanja (Banić i Stevanović, 2015). Uz navedene probleme, zabrinjava i nedostatak prostora koji je prilagođen djeci tijekom policijskog i sudskog postupka, odgovarajuće opreme za razgovor s djecom, nedosljedne primjene zakona među sucima, državnim odvjetnicima i policijskim službenicima te zastarjeli sustav centara za socijalnu skrb. Ovo su samo neke od mnogih zaprijetka s kojima se Srbija susreće u cilju prilagodbe pravosudnog sustava djeci žrtvama i svjedocima u sudskom postupku.

Ovlasti Ministarstva za dječja prava **BiH** podijeljene su, što ograničava utjecaj vrhovne državne vlasti u području socijalne skrbi i dječjih prava. Postoje određeni nedostaci i nedosljednosti u provedbi dječjih prava u cijeloj BiH, primjerice kada djeca u sličnim situacijama ne dobivaju ista prava zbog različitog teritorija na kojemu borave (Bećiraj i Bakrač, 2014). Iako je došlo do određenog napretka u poboljšanju pravnog okvira posljednjih godina, primjena pozitivnih zakona još uvijek nije jednolika, a jedan od razloga za to je nedostatak internih postupaka (Radetić - Lovrić i Ninković, 2017). To se posebice odnosi na utvrđivanje najboljeg interesa djeteta, pravo na saslušanje i pravo na zaštitu tijekom kaznenog postupka.

U 2015. godini, UNICEF BiH proveo je anketu koja je utvrdila kako pravni okvir koji podupire pravo djeteta na pravnu pomoć nije sukladan postupku za naknadu štete (UNICEF BiH,

2015). Temeljem podataka prikupljenih od anketirane djece i stručnjaka u pravosudnom sustavu, utvrđeno je kako ne postoje odgovarajuće informacije i pravna svijest o dječjim pravima. Djeca ne znaju koja su njihova prava, te uglavnom drže kako ih odrasli ne shvaćaju ozbiljno i kako im treba veća potpora, prije svega roditelja, a potom i društva čiji su sastavni dio. UNICEF u svojem istraživanju ističe, kako se mjere koje će osigurati pristup pravnim mehanizmima i dovoljno informirati dijete i njegove roditelje, ne provode ili ne priznaju. Problem je što se djeca ne doživljavaju kao nositelji prava, a ideja pravosudnog sustava prilagođenog djeci je da se mišljenje djeteta poštuje, a ne samo čuje. Također, postoji tendencija zaštite djeteta od kontakta s tijelima pravosudnog sustava, čak i kada za to nema opravdanih razloga. Izvješće također ističe nedostatke u ostvarivanju prava djece, a odnosi se na postupke koji nisu prilagođeni njihovim potrebama. Također, nedostaje multidisciplinarni holistički pristup pružanju potpore djeci prije, za vrijeme i nakon pravnog postupka. Ostvarivanje prava djeteta na saslušanje u svim postupcima koji se odnose na njega, nije uvijek na odgovarajući način omogućeno. Kako se postupci prema djeci ne bi tretirali kao ad hoc pojava, što je sada općenito praksa, UNICEF BiH poziva na daljnje pravne i strateške reforme (UNICEF BiH, 2015; Bećiraj i Bakrač, 2014; Radetić-Lovrić i Ninković, 2017).

Temeljem izvješća o evaluaciji sustava praćenja prava djeteta u **Crnoj Gori**, za razdoblje 2014. - 2017. i planiranog pristupa ovoj temi za razdoblje 2017. - 2021., upućene su preporuke UNICEF-a u Crnoj Gori za poboljšanje ostvarivanja prava djeteta. UNICEF preporuča Vladi primjenu nekih preporuka, poput davanja prednosti važnim pitanjima u svezi praćenja stanja dječjih prava i dječjih pitanja uopće, i njihovom ugradbom u aktivnosti i strategije za pristupanje EU. Također, predlaže se i razmatranje mogućnosti reforme institucionalne strukture Vijeća za prava djeteta, kao i osnutak Tajništva unutar Vjeća za prava djeteta, s timom od četiri državna djelatnika s punim radnim vremenom, kako bi se osigurao kontinuitet svakodnevnog funkcioniranja Vijeća, raspoređenog iz nevađinog sektora koja se bavi dječjim pitanjima, koji bi za takav angažman primao plaću. Ovo privremeno raspoređivanje trebalo bi trajati do tri godine, a mjesto se treba rotirati među relevantnim nevladinim organizacijama na dvogodišnjoj bazi. Vlada bi također trebala uspostaviti „stručno vijeće“ u okviru Vijeća za prava djeteta, koje će se sastojati od stručnjaka, akademika i praktičara specijaliziranih za dječja prava, ali i izraditi novi nacionalni plan za djecu, utemeljen na njegovim aktivnostima u okviru Konvencije o pravima

djeteta, te sukladno protokolima, te preporukama UN-ovog Odbora za prava djeteta, posebice za najugroženije i marginalizirane skupine djece. Uz tehničku potporu UNICEF-a, Vlada bi trebala razmotriti uspostavljanje "lokalnih vijeća za prava djece" u svakoj općini kako bi preslikala ulogu Vijeća za dječja prava. Lokalna vijeća trebala bi o svom radu izvještavati Nacionalno vijeće za prava djeteta, koja bi nadgledala s nacionalne razine i izravno rješavala sve probleme u provedbi. UNICEF preporuča da pučki pravobranitelj i njegov zamjenik izrade strategiju i plan rada, s procjenama troškova, kroz koje će definirati svoju viziju praćenja prava djeteta u sljedećih pet godina, uključujući konkretne ciljeve i aktivnosti. Njihova ideja je uspostavljanje suradnje s akademskom zajednicom i ustanovama za stručno osposobljavanje, pomaganje u izradi nastavnih planova i programa, istraživanja na polju dječijih prava, te korištenje novootvorenih veza s Pravnim fakultetom Sveučilišta Crne Gore. Nadalje, ideja je nastaviti rad na podizanju svijesti o pravima djeteta i uložiti Pučkog pravobranitelja u praćenju stanja prava djeteta, uz unaprijedenu uporabu društvenih mreža, natjecanja za djecu, ciljanih inicijativa za marginalizirane skupine, posebno u ruralnim i udaljenim područjima, te kontinuirano uključivanje djece u osmišljavanje i provedbu takvih projekata. UNICEF i Vlada trebali bi razmotriti proširenje planiranih aktivnosti praćenja prava djece u okviru Programskog dokumenta za Crnu Goru 2017.-2021.

Zaključno, iako je postignut određeni napredak u državnim sustavima analiziranih zemalja, još uvijek postoje nedostaci koji su u nekim zemljama više, a u nekim manje izraženi. Bez obzira na mnoge razlike, sve analizirane zemlje trebaju još mnogo toga napraviti kako bi postigli odgovarajuće preduvjete, koji osiguravaju zaštitu najboljeg interesa djece u sudskim postupcima. Na navedeno su se obvezali i ratifikacijom Konvencije o pravima djeteta. Također, trebaju regulirati zakone o medijskom izvještavanju te utjecaju na njihovu dosljednu i ujednačenu provedbu, kako ne bi došlo do sekundarne traumatizacije djeteta, te povrede njihovih prava.

10. Rasprostranjenost i učestalost zlostavljanja djece

Pojam rasprostranjenosti u ovom kontekstu odnosi se na udio pripadnika određene

populacije, primjerice, osobe mlađe od 18 godina, koje su tijekom života doživjele određeno nasilno ponašanje. Učestalost predstavlja broj novoprijavljenih slučajeva zlostavljanja u određenom vremenskom razdoblju, poput broja djece koja su doživjela tjelesno zlostavljanje tijekom određene godine (Price-Robertson, Bromfield, i Vassallo, 2010). Balkanska epidemiološka studija o zlostavljanju i zanemarivanju djece (Balcan Epidemiological Study on Child Abuse and Neglect – BECAN), projekt je pokrenut u listopadu 2009. godine, a završen u siječnju 2013. godine. Studija je obuhvatila i zemlje koje su predmet analize ovog rada, Hrvatsku, Srbiju i BiH, te ostale susjedne zemlje: Tursku, Grčku, Makedoniju, Bugarsku i Albaniju. Podaci su prikupljeni nasumičnim uzorkovanjem iz opće populacije (Hanak, Tenjović, Ispanović-Radojković, Vljaković, i Beara, 2013). Istraživanje nije obuhvatilo Republiku Crnu Goru.

Što se tiče Srbije, temeljem dostupnih podataka može se zaključiti da su blaži oblici nasilja češći od težih oblika, odnosno da je psihološka agresija češća od psihološkog zlostavljanja, a fizička/tjelesna kazna češća od tjelesnog zlostavljanja. Stope teških oblika tjelesnog, psihološkog i seksualnog nasilja kreću se između 0,5 i 1%. Djeca na koju se odnose ovi postotci svakako trebaju biti pod nadzorom sustava socijalne skrbi (Hanak i sur., 2013). I u Hrvatskoj je ovaj međunarodni projekt pokrenut zbog nedostatka relevantnih i usporedivih podataka u regiji, te ubrzanih promjena na razini zemalja jugoistočne Europe (Ajduković, Rimac, Rajter, i Sušac, 2012). Rezultati istraživanja Balcan Epidemiological Study on Child Abused and Neglect pokazuju da psihička agresija i psihičko zlostavljanje imaju sličan trend i u Hrvatskoj, te je više djece starije dobi koja su te postupke doživjela u odnosu na mlađe dobne kategorije. Epidemiološko istraživanje koje je u okviru Balcan Epidemiological Study on Child Abuse and Neglect provedeno u BiH pokazalo kako je većina djece doživjela neki oblik psihičkog i tjelesnog nasilja, kao i da je značajan postotak djece koja doživljavaju spolno nasilje tijekom odrastanja (Sušac, Rajter, Šmigoc, i Ajduković, 2013).

Tablica 1.

Prevalencija izloženosti nasilnim ponašanjima tijekom života - BECAN (prema Nikolaidis i sur., 2018)

Zemlja	Forma nasilja				
	psihološko	Tjelesno	Seksualno	Seksualno uz kontakt	Osjećaj zanemarenosti
	% (n)	% (n)	% (n)	% (n)	% (n)
BiH	72,51 (1912)	67,68 (1782)	18,68 (491)	9,75 (256)	39,63 (1042)
Hrvatska	73,04 (2661)	66,73 (2425)	10,18 (369)	4,50 (163)	35,30 (1281)
Srbija	68,44 (2756)	69,18 (2779)	8,49 (340)	4,90 (196)	28,83 (1157)

Nikolaidis, Petroulaki, Zarokosta i sur. (2018) u svom radu u kojem kompariraju rezultate BECAN studije u 9 zemalja, navode kako je životna prevalencija u BECAN studiji značajno premašila Europsku procjenu po pitanju psihološkog nasilja, koja iznosi 29,2%, kao što je slučaj i kod tjelesnog nasilja, koje iznosi 22,9%. Autori navode kako je ova studija dobila značajno veću prevalenciju u svim mjerenim oblicima nasilja u odnosu na statističke podatke koje je

iznijela WHO 2016. godine. U tablici 1. (prema Nikolaidis i sur. 2018) možemo vidjeti kako je emocionalno nasilje najzastupljenije u Hrvatskoj, tjelesno u Srbiji, seksualno u BiH, kao i osjećaj zanemarenosti.

Temeljem podataka koje Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Srbije prikuplja za svaku godinu, počevši od 2014. do 2018. godine, stječemo uvid u broj kaznenih djela. Slijedi tablični sažetak prikupljenih podataka:

Tablica 1. Broj kaznenih djela protiv seksualne slobode i braka te obitelji na području Republike Srbije, 2014.-2018. godine

Broj djela	Nedopuštene spolne radnje čl. 180	Nedopuštene spolne radnje čl. 182	Predstavljanje, nabavljanje i posjedovanje pornografskog materijala i iskorištavanje maloljetnika za pornografiju čl. 185	Navođenje maloljetnika na sudjelovanje u spolnim radnjama čl. 185a	Uporaba računalne mreže ili komunikacija s drugim tehničkim sredstvima za počinjenje kaznenih djela protiv spolne slobode protiv maloljetnika čl. 185b	Zanemarivanje i zloraba maloljetnika čl. 193
2014	49	155	27	1	1	27
2015	38	134	57	4	3	33
2016	40	178	57	3	5	29
2017	39	135	46	6	4	57
2018	53	153	42	2	7	47

Tablica 1. pokazuje kako je najveći broj kaznenih djela počinjenih na štetu djeteta u razdoblju od 2014. do 2018. godine vezan uz nezakonite spolne radnje (članak 182.), dok je broj kaznenih djela vezan uz poticanje maloljetnika na sudjelovanje u spolnim radnjama, te iskorištavanje djeteta putem društvenih mreža (tzv. “grooming”), u odnosu na ranije spomenuto kazneno djelo iz članka 182. Zakona o kaznenom postupku, gotovo beznačajno. Međutim, analizirajući rezultate, moramo primijetiti kako se trend iskorištavanja djece putem društvenih mreža promijenio, te se broj žrtava djece povećava iz godine u godinu. Dok je u 2014. broj bio 1 zločin, u 2018. godini je broj počinjenih zločina dosegao 7, odnosno sedam djece žrtava.

Prema podacima Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske možemo vidjeti statistički pregled zločina počinjenih u 2017. i 2018. godini, odnosno podatke o prijavljenim,

odbačenim i naknadno otkrivenim zločinima protiv spolne slobode i spolnog zlostavljanja djeteta. Iz Tablice 2. vidljivo je da je tijekom 2018. godine prijavljeno 864 zločina, dok je u 2017. taj broj bio 855 zločina, što je za 9 više nego u 2017. godini.

Donja tablica pokazuje da je u 2017. godini najveći broj kaznenih djela koja se odnose na iskorištavanje djeteta radi pornografije i spolnog zlostavljanja djeteta mlađeg od 15 godina. Zanimljivo je da se ova statistika u 2018. godini značajno promijenila, odnosno, broj spolnih zlostavljanja djece povećao se za oko 50 zločina počinjenih na štetu djeteta, a broj iskorištavanja djece za pornografiju smanjio se za 65. Također, svijest djeteta o pornografskim sadržajima raste u odnosu na 2017. godinu, što je moguće povezati s povećanim, bržim i jednostavnijim pristupom internetu.

Tablica 3. Usporedba kaznenih djela protiv spolne slobode, spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta - RH

Kaznena djela	Prijavljena			Razriješena			Naknadno otkrivena		
	Broj djela		+/- %	Broj djela		+/- %	Broj djela		+/- %
	2017.	2018.		2017.	2018.		2017.	2018.	
Spolni odnošaj bez pristanka	67	69	+3,0	65	68	+4,6	29	31	+6,9
Silovanje	61	56	-8,2	59	53	-10,2	19	21	+10,5
Pokušaj silovanja	8	11	+37,5	7	10	+42,9	2	5	+150,0
Bludne radnje	109	108	-0,9	106	97	-8,5	44	41	-6,8
Spolno uznemiravanje	26	49	+88,5	26	49	+88,5	11	19	+72,7
Spolna zloraba djeteta mlađeg od petnaest godina	186	232	+24,7	182	227	+24,7	62	114	+83,9

Spolna zloraba djeteta starijeg od petnaest godina	1	16	+1500,0	1	16	+1500,0		7	
Zadovoljenje pohote pred djetetom mlađim od petnaest godina	19	48	+152,6	19	43	+126,3	10	32	+220,0
Mamljenje djece za zadovoljenje spolnih potreba	15	14	-6,7	15	14	-6,7	9	9	0,0
Podvođenje djeteta	13	2	-84,6	13	2	-84,6	10	1	-90,0
Iskorištavanje djece za pornografiju	185	120	-35,1	180	119	-33,9	125	83	-33,6
Pornografske predstave	1	4	+300,0		4			3	
Upoznavanje djece s pornografijom	71	107	+50,7	71	106	+49,3	51	77	+51,0
Ostalo									
Ukupno (opći kriminal)	762	836	+9,7	744	808	+8,6	372	443	+19,1
Prostitucija	93	28	-69,9	93	28	-69,9	83	25	-69,9
Ukupno	855	864	+1,1	837	836	-0,1	455	468	+2,9

Od Federalnog ministarstva unutarnjih poslova BiH dobili smo na uvid podatke koji se odnose na broj počinjenih kaznenih djela u razdoblju od 2013. do 2018. godine (Tablica 4). Temeljem analiziranih podataka, dolazimo do zaključka kako se broj kaznenih djela povećao u

2018. u odnosu na 2013., ali ne možemo govoriti o rastućem trendu ovog fenomena, budući postoje godišnje razlike u broju počinjenih kaznenih djela. Međutim, zanimljivo je spomenuti kako je u 2016. godini počinjeno samo 7 kaznenih djela na štetu djeteta, a u 2018. dostiglo je brojku od 106. Najveći broj kaznenih djela počinjenih nad maloljetnicima tijekom analiziranog razdoblja odnosio se na izvanbračnu zajednicu s maloljetnim osobama, dok je na drugom mjestu spolni odnošaj s djetetom. Prikupljeni podaci prikazani su u tabličnom obliku, kako slijedi:

Tablica 4. Broj počinjenih kaznenih djela nad maloljetnicima u razdoblju od 2013. do 2018. godine - BiH

Naziv kaznenog djela	Broj kaznenih djela					
	2018.	2017.	2016.	2015.	2014.	2013.
Članak 169. Čedomorstvo	2	0	0	1	0	0
Članak 207. Spolni odnošaj s djetetom	15	18	2	13	14	12
Članak 209. Zadovoljenje pohote pred djetetom	4	3	0	3	3	0
Članak 211. Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije	15	13	4	6	5	2
Članak 212. Upoznavanje djeteta s pornografijom	5	2	0	2	3	1
Članak 216. Izvanbračna zajednica s mlađim maloljetnikom	23	22	0	26	24	25
Članak 217. Oduzimanje djeteta ili maloljetnika	9	2	1	7	7	3
Članak 219. Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika	21	9	0	10	17	10
Članak 220. Napuštanje djeteta	2	2	0	1	5	1
Članak 223. Izbjegavanje obveze uzdržavanja	10	11	0	13	14	5
Članak 224. Sprječavanje izvršavanja mjera za zaštitu maloljetnika	0	0	0	0	0	0
UKUPNO	106	82	7	82	92	59

Informacije o zločinima počinjenima na štetu djeteta pribavljene su od Ministarstva unutarnjih poslova Republike Crne Gore za razdoblje 2014.-2018 (Tablica 5). Temeljem dobivenih podataka, može se primijetiti da je u ovom razdoblju najčešći zločin - nezakonito spolno djelo (čl. 208. KZ Crne Gore). Također, gledajući tablicu za svaku godinu pojedinačno, možemo vidjeti kako se broj kaznenih djela povećavao u 2018. godini, a tijekom godine počinjeno je 16 kaznenih djela na štetu djeteta, što je dvostruko više nego u 2015. i 2016. godini, kada je počinjeno 8 kaznenih djela.

Tablica 4. Broj počinjenih kaznenih djela nad maloljetnicima u razdoblju od 2014. do 2018. godine – Crna Gora

Naziv kaznenog djela	2014.	2015.	2016	2017.	2018.
Silovanje (čl.204 KZ CG)	3	1		5	3
Seksualni odnošaj s osobom s posebnim potrebama (čl.205 KZ CG)		1			
Seksualni odnošaj s djetetom (čl.206 KZ CG)	3	1	1	2	
Seksualni odnošaj ostvaren zloporabom položaja (čl.207 KZ CG)	1				
Nedopuštene spolne radnje (čl.208 KZ CG)	5	3	6	5	5
Sudjelovanje u organiziranju prostitucije (čl.210 KZ CG)	1	1			
Prikazivanje pornografskog materijala djeci te proizvodnja i posjedovanje dječje pornografije (čl.211 KZ CG)	1				2
Zapuštanje i zlostavljanje maloljetne osobe (čl.2019 KZ CG)		1	1	1	4
Neovlašteno fotografiranje (čl.174 KZ CG)					1
Neovlašteno objavljivanje i prikazivanje tuđih fotografija i snimaka (čl.175 KZ CG)					1
UKUPNO	14	8	8	13	16

Zaključno, možemo reći da se većina zločina počinjenih na štetu djeteta odnosi na nedopuštene seksualne radnje (bludne radnje), posebice u Republici Hrvatskoj, Republici Crnoj Gori i Republici Srbiji. Zanimljivo je spomenuti da u BiH ovaj zločin nije najčešći, već sklapanje braka s maloljetnim osobama. Međutim, kako bi analiza dobivenih podataka bila valjana, potrebno je da prikupljeni podaci pokrivaju isto vremensko razdoblje za sve zemlje. Drugo ograničenje prigodom tumačenja prikupljenih podataka o broju zločina počinjenih na štetu djeteta koje treba imati na umu je, da se ove zemlje razlikuju i po svojoj površini, što podrazumijeva postojanje razlike i u broju stanovnika koji živi na teritoriju neke zemlje, što se može odraziti na prikazu postotka počinjenih zločina. Ipak, dok se ne uspostavi isti sustav statističkog praćenja i ovaj postojeći je koristan za stjecanje uvida u trenutnu situaciju u svezi navedene teme.

11. Preporuke za unapređenje zaštite djece u okviru postojećih sustava

Zlostavljanje djece - ono tjelesno, spolno i emocionalno, kao i zanemarivanje, može ostaviti brojne negativne posljedice na razvoj djece, po njihovo tjelesno i mentalno zdravlje. Pod tim se podrazumijevaju različiti psihološki poremećaji i zdravstveni problemi u svim domenama razvoja - kognitivnog razvoja, razvoja govora, socioemocionalnog i neurobiološkog razvoja (Zeanah, 2018; Nemeroff, 2016; Sušac i sur., 2013). U domeni tjelesnog zdravlja, istraživanja djece koja su zlostavljana od roditelja ili osoba koje o njima skrbe, kao i djece koja žive u siromaštvu, psihološki stres doživljen rano u životu povećava rizik od značajnih patoloških ishoda, morbiditeta i mortaliteta (Johansson, Stefansen, Bakketeig, i Kaldal, 2017). Tumačenjem biološkog modela procesa koji dovode do promjena zdravlja, Miller, Chen, i Parker (2011) smatraju kako procesi povezani sa stresom koji se javljaju prilikom osjetljivih razvojnih razdoblja kada je imunološka funkcija veoma promjenjiva, postaju ključni u funkcioniranju psihičkih regulatornih sustava. Prema ovome modelu, izloženost zlostavljanju ili zanemarivanju tijekom djetinjstva oblikuje funkcioniranje sustava osjetljivog na stres i upale regulatornog

sustava u tijelu, koji dalje utječu na kardiovaskularno i metaboličko zdravlje tijekom života (Johansson i sur., 2017).

Brojna istraživanja, među kojima su i istraživanja (Nemeroff, 2016, Zeanah, 2018, Godbout, 2014), pokazuju kako roditeljska potpora sprječava negativne ishode i pospješuje prilagodbu djeteta koje je žrtva spolnog zlostavljanja kroz razvoj pozitivnog modela kod sebe i drugih. Ističu da djeca s roditeljskom potporom kasnije ispoljavaju manju razinu anksioznosti u svezi s odbačenošću i psihološkim stresom i stresom u partnerskim odnosima. Također, istraživanja pokazuju kako spolno zlostavljana djeca koja su u trenutku razotkrivanja imala potporu svojih roditelja ili skrbnika, kasnije imala manje nelagodnosti u intimnim odnosima (Zeanah, 2018). Ako dijete ne dobije odgovarajuću potporu tijekom razotkrivanja, može shvatiti i kako je odrasli bespomoćan ili mu se ne može vjerovati, te se isključivo može osloniti samo na sebe (Johnson, Huelsnitz, Carlson, Roisman, Englund, Miller, i Simpson, 2017). Pozitivan učinak roditeljske potpore nakon zlostavljanja djeteta potencijalno potiče proces oporavka u traumatičnim situacijama. Dijete može naučiti kako je njegova ili njezina roditeljska figura bila pouzdana i od povjerenja u kritičnim situacijama, kada je dijete bilo ranjivo, što dovodi do vjerovanja kako će oni biti prisutni i od povjerenja u budućnosti, čak i u stresnim situacijama (Godbout i sur., 2014). Jasno je, stoga, koliko je važno djeci pružiti odgovarajuću potporu i razumijevanje u cilju prevencije težih tjelesnih i psihičkih oboljenja, koja mogu nastati kao rezultat nekog proživljenog traumatskog iskustva. O mjerama skrbi i zaštite djeteta moramo govoriti počevši s aspekta roditeljstva kao primarnog oblika zaštite, koji počinje i završava u krugu obitelji. Ako dijete ne osjeti bliskost i povezanost sa svojim roditeljima i ako se ne osjeti slobodnim u razgovoru o raznim temama, posljedice mogu biti značajno teže, ako ne čak i pogubne po život i zdravlje djeteta. Kako bismo imali zdravo biološko okruženje, važno je jačati roditeljske kapacitete kroz sustavne programe potpore o čijoj implementaciji bi trebalo zasebno govoriti na razini viših državnih instanci. Dijete bi se trebalo u krugu svojih roditelja osjećati prije svega voljeno i prihvaćeno, jer je to temelj razvoja daljnjih zdravih odnosa u obitelji baziranih na povjerenju i razumijevanju. Za dijete je važno da ima makar jednu osobu od povjerenja u krugu obitelji, kako bi moglo reagirati bez zadržke i straha od razotkrivanja i narušavanja doživljaja osobnog integriteta. Ako su osigurani takvi životni uvjeti, razotkrivanje može biti manje bolno. Nadalje, kada se traumatski događaji dogode, bez obzira na obiteljski

kontekst i relacije unutar njega, do izražaja dolazi djelovanje državnog sustava, uređenja zakonskih okvira, međusobne suradnje različitih sektora, stručnost zaposlenih kadrova unutar relevantnih sustava. Kada dođe do razotkrivanja zlostavljanja ili zanemarivanja, važnost dobro provedenih forenzičkih intervjua je osobito velik. Važno je znati djetetu prići i na odgovarajući način započeti razgovor na temu od važnosti. Također je važno koristiti terminologiju koju dijete može razumjeti, kao i ostati objektivan i ne dopustiti uplitanje osobnih stavova i razmišljanja koja mogu odvesti dijete do toga podlegne nesmotrenim sugestijama ispitivača jer djeca jesu podložna sugestiji i to ne treba zanemariti. Istraživanja su pokazala kako se čak i jedan sugestivni intervju može negativno odraziti na iskaz i, čak godinama kasnije, niiskusni profesionalci ne mogu više razlikovati istinite od lažnih iskaza (Johnson i sur., 2017). Važno je znati voditi razgovor bez straha od spoznaja do kojih razgovor može dovesti, ostati odmjeran u pokazivanju osobnih osjećaja, vodeći se najboljim interesom djeteta kao krajnjem ishodu razgovora. Moramo istaknuti i važnost postojanja sustavne edukacije stručnjaka i njihove supervizije, jer su teme za razgovor s djetetom u ovom kontekstu osobito teške i zahtjevne. Kako bi se postigao napredak u ostvarivanju prava djeteta na participaciju i slobodno očitovanje osobnog mišljenja, nužno je stvoriti odgovarajuće uvjete u vidu kontinuirane edukacije i supervizije stručnjaka i ustrojbe timova za bavljenje djecom žrtvama ili svjedocima kaznenih djela. Sustav zaštite djeteta, igra veliku ulogu u zbrinjavanju djece i postizanju njegove cjelokupne dobrobiti. Specifičnost dječijih prava ogleda se u dvije činjenice, a to je „davanje“ prava djeci pomoću konvencija, deklaracija, ugovora i sl. U stvarnosti, odrasli ta prava djeci ne mogu dati, jer im ona pripadaju po rođenju (Hrabar, 2013). O djeci i pravima djeteta govorimo kao o izdvojenoj kategoriji, samo iz razloga što je riječ o onima koji zavise od odraslih. Odrasli trebaju jamčiti prava djeteta i osigurati njihovo jednostavno ostvarivanje. Zadatak odraslih je pomoć u kreiranju sustava u kojem se mišljenje djeteta zaista uvažava. Međutim, u pokušaju dolaska do tog cilja, događaju se različiti propusti čiji svjedoci smo i sami. Hrabar (2013) navodi kako smo svjesni svakodnevnog kršenja prava djeteta u okvirima Europske Unije i predlaže osnivanje europskog suda za prava djeteta, čijim stvaranjem bi se krenulo korak naprijed u ostvarivanju cjelovite i učinkovite zaštite djeteta. Svakako je potrebno da i druge u ovom radu obuhvaćene zemlje dođu do stupnja razvoja na kojem je Republika Hrvatska. Republika Srbija, BiH i Republika Crna Gora još uvijek trebaju poraditi na usklađivanju nacionalnih zakonskih okvira s međunarodnim zakonskim

dokumentima, kako bi bolje uredili, a zatim i zaštitili i unaprijedili prava djeteta. U Republici Srbiji je novina donošenje općeg zakonskog okvira o pravima djeteta koji bi trebao potaknuti izmjene postojećih zakona koji štite prava djeteta. Riječ je o Zakonu o pravima djeteta i zaštitniku prava djeteta²⁸, čiji bi se nacrt trebao naći u skupštinskoj proceduri nakon javnih rasprava. Ovaj zakon neće riješiti postojeće probleme, ali će doprinijeti njihovom rješavanju i promicanja položaja djece u okviru nacionalnog zakonodavstva na zadovoljavajuću razinu. Sve navedene zemlje, posebice Republika Srbija, Republika Crna Gora i Bosna i Hercegovina moraju osigurati punu primjenu potvrđenih međunarodnih ugovora kroz usklađivanje zakona i mehanizme koji će kontrolirati njihovu odgovarajuću primjenu. Nadalje, kako bismo mogli pratiti stanje prava djeteta u navedenim zemljama, potrebno je sagledati i usvojiti međunarodne smjernice koje polaze od toga kako je nasilje nad djecom složen javnozdravstveni problem i problem socijalne naravi koji uzrokuje niz čimbenika, povezanih s obilježjima pojedinca, obitelji i zajednice. U smjernicama se navode ključni podaci koje bi trebalo prikupljati za sve slučajeve nasilja nad djecom (Ajduković i sur., 2012). U njima se navodi važnost obuhvaćanja podataka o djetetu, okolnosti zlostavljanja, trajanje zlostavljanja, težina posljedica, institucije koje su uključene u procjenu, poduzete intervencije, obilježja počinitelja; obilježja skrbnika; obilježja obitelji i sl. Sve to je važno, jer ovi podaci mogu biti od izuzetne koristi i pomoći pri kreiranju i provedbi politika i planova aktivnosti, za djecu i njihovu zaštitu. Ograničenje ovoga rada se ogleda upravo u tome što dostupni podaci nisu jednaki za sve zemlje, obzirom na način njihovog prikupljanja u okviru mjerodavnih ministarstava. Svaka od navedenih zemalja se razlikuje u načinu prikupljanja i prikazivanja postojećih podataka. Republika Hrvatska podatke o zlostavljanju i zanemarivanju djeteta daje na uvid svim svojim građanima, vrlo transparentno, dok druge zemlje prikupljene podatke ne objavljuju javno. Problem predstavlja i to što sve četiri zemlje ne prikupljaju na isti način relevantne podatke, te samim tim ni ne mogu biti usporedivi. Ako bi se ovaj problem riješio sukladno preporukama navedenih međunarodnih Smjernica, uvid u stanje prava djeteta u zemljama sličnog pravnog uređenja, bio bi daleko jednostavniji. Ovo je ujedno i preporuka svim zemljama koje su obuhvaćene ovim radom - da podaci budu dostupni i transparentni i redovito ažurirani. Također, bilo bi dobro kada bi se realizirala bolja

²⁸Nacrt Zakona o pravima deteta i zaštitniku prava deteta dostupno na: <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/070619/070619-vest15.html>

međusektorska suradnja i koordinacija, s naglaskom na prikupljanje i razmjenu podataka. Bilo bi dobro kada bi države imale baze podataka koje bi omogućile bolje uvide u stanje prava djeteta.

Svijetla točka i ono što daje nadu za bolju budućnost djece koja su pogođena kaznenim djelima jest Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba, koja služi kao primjer dobre prakse, kako u samoj Republici Hrvatskoj, tako i u zemljama u regiji. U Beogradu postoji Institut²⁹ za mentalno zdravlje u okviru kojeg funkcionira tim za zaštitu djece od zlostavljanja i zanemarivanja, dok Jedinice za potporu djeci žrtvama, nastale u okviru pilot projekta koji je financirao UNICEF Srbije, više ne funkcioniraju, obzirom da država nije preuzela financiranje tog vida usluge namijenjene djeci i njihovim obiteljima. Za razliku od Bosne i Hercegovine, Republike Hrvatske i Republike Srbije, u kojima postoje dječji psihijatri i dječiji psihoterapeuti koji se bave djecom i njihovim problemima, Crna Gora nema dječjeg psihijatra. Samim tim, Crna Gora je u odnosu na navedene zemlje u nepovoljnom položaju, s obzirom da osim dječjeg psihijatra nemaju ni ustanove, ni institucije, pa ni udruge koje se bave djecom koja su žrtve ili svjedoci nekog kaznenog dela.

12. Zaključak

Kako bi došlo do razotkrivanja zlostavljanja, djeca trebaju adekvatnu reakciju ne samo odraslih osoba iz njihovog okruženja, već i sustava. Dječja prava posljednjih godina izazivaju sve veći interes javnosti u svim domenama, osobito pitanju očitovanja i uvažavanja dječjeg mišljenja o stvarima koje ih se tiču. Međutim, problem predstavlja kako u različitim pravnim sustavima postići suglasnost o konkretnoj zaštiti dječjih prava, odnosno kako pretočiti u život i pravo vrijednosti jednog društva koje štitimo (Hrabar, 2013). Dobar model rada obuhvaća koordiniran sustav u kojem je usklađeno zakonodavstvo, usvojeni i primjenjivi protokoli i sl. Uz jasan stav okoline da dijete nije krivo za ono što mu se dogodilo i kako će počinitelj biti procesuiran, djetetu je potrebno brzo i učinkovito reagiranje zdravstvenog sustava, koje prije svega podrazumijeva pravodobno prepoznavanje potencijalnih pokazatelja nasilja i obavješćavanja nadležnih tijela o postojanju sumnje na zlostavljanje i zanemarivanje, kao i

²⁹<https://imh.org.rs/>

uključivanje u psihološki i/ili neki drugi tretman, ali poglavito žurno postupanje sustava u cjelini (Cook, Spinazzola, Ford, i sur., 2017; Straus i sur., 2017). Važno je da djeca budu brzo zbrinuta i uključena u adekvatan tretman, jer odgađanje početka terapije za dijete može biti veoma štetno (Gudbrandsson, 2010). Sljedeći zadatak u postupku je utvrditi sve okolnosti nekog djela počinjenog na štetu djeteta kao i obaviti forenzički intervju s njim. Djeca trebaju brzu reakciju u vidu prepoznavanja znakova koji ukazuju na njihovo zlostavljanje, a zatim brzo reagiranje institucija i njihovu zajedničku suradnju (Cook i sur., 2017; Straus i sur., 2017). Djeca ne trebaju ponovljena ispitivanja o detaljima traumatskih događaja, osobito ako dijete doživi kako mu se ne vjeruje ili ga okrivljuju. Kako bi dijete na pravi način bilo zbrinuto i pripremljeno na ono što slijedi u okviru sudskog postupka, stručnjaci također moraju biti pripremljeni za zadatak koji im predstoji. Pod tim se podrazumijeva da moraju posjedovati odgovarajuća znanja i vještine za vođenje forenzičkog intervjua i pripremu djeteta za saslušanje.

Kako bi se oblikovao sustav koji besprijekorno funkcionira u najboljem interesu djeteta, nužno je još mnogo truda, volje i međusobnog razumijevanja, kako između različitih sustava unutar jedne zemlje, tako i između različitih zemalja. Cilj takvog funkcioniranja i međusobnog uvažavanja i razumijevanja jest harmonizacija kojoj težimo.

13. Literatura:

- Ajduković, M., Rimac, I., Rajter, M., i Sušac, N. (2012). Epidemiološko istraživanje prevalencije i incidencije nasilja nad djecom u obitelji u Hrvatskoj. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(3), 367-412.
- Back, C., Gustafsson, P. A., Larsson, I., & Bertero, C. (2011). Managing the legal proceedings: An interpretative phenomenological analysis of sexually abused children's experience with the legal process. *Child Abuse and Neglect*, 35, 50-57.
- Bećiraj, A., i Bakrač, A. (2014). The convention on the rights of the child – it's implementation in Bosnia and Herzegovina. *Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta JJ Strossmayera u Osijeku*, 30(2), 89-99.
- Berliner, L., i Lieb, R. (2001). Child sexual abuse investigations: Testing documentation methods. Olympia, WA: Washington State Institute for Public Policy.
- Buljan – Flander, G., i Kocijan – Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M., usluge.
- Collings, S. J., Griffiths, S., i Kumalo, M. (2005). Patterns of Disclosure in Child Sexual Abuse. *South African Journal of Psychology*, 35(2), 270-285.
- Cook, A., Spinazzola, J., Ford, J., Lanktree, C., Blaustein, M., Cloitre, M., ... i Mallah, K. (2017). Complex trauma in children and adolescents. *Psychiatric annals*, 35(5), 390-398.
- Cordon, M. I., Goodman S. G., i Stacey J. A. (2003). Children in court, U: P.J. van Koppen i S. D. Penrod (Eds.), *Adversarial versus inquisitorial justice: Psychological perspectives on criminal justice systems* (pp. 167 – 189). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- CRC/C/GC/14, Komitet za prava deteta, Opšti komentar br. 14 o pravu deteta da njegovi ili njeni interesi budu od prvenstvenog značaja, 29. maj 2013. g, par. 28, 75 i 76.
- Cleveland, K. C., Quas, J. A., & Lyon, T. D. (2018). The effects of implicit encouragement and the putative confession on children's memory reports. *Child abuse & neglect*, 80, 113-122.
- Cromer, L. D., i Goldsmith, R. E. (2010). Child sexual abuse myths: Attitudes, beliefs, and individual differences. *Journal of child sexual abuse*, 19(6), 618-647.
- Čorić, V., Buljan Flander, G., i Štimac, D. (2008). Seksualno zlostavljanje djece: dijagnostička obrada i čimbenici koji utječu na razotkrivanje. *Paediatrica Croatica*, 52(4), 263-266.
- Ćorac, S. (2014). Pravo deteta na izražavanje mišljenja u sudskom postupku. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, (66), 325-342.
- Dickinson, J. J., Brubacher, S. P., i Poole, D. A. (2015). Children's performance on ground rules questions: Implications for forensic interviewing. *Law and Human Behavior*, 39(1), 87.
- Đurović, G. (2017). *Evropska unija i Crna Gora: proces pristupanja*. Podgorica: EU Info centar.

- Earhart, B., La Rooy, D. J., Brubacher, S. P., i Lamb, M. E. (2014). An examination of “don't know” responses in forensic interviews with children. *Behavioral sciences & the law*, 32(6), 746-761.
- Elliott, A. N., i Carnes, C. N. (2001). Reactions of nonoffending parents to the sexual abuse of their child: A review of the literature. *Child maltreatment*, 6(4), 314-331.
- Gabelica-Šupljika, M. (2009). Psihološki aspekt prikaza djeteta u medijima. U M. Flego (Ur.), *Zaštita privatnosti djece u medijima*. Zbornik priopćenja s tribine. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
- Godbout, N., Briere, J., Sabourin, S., i Lussier, Y. (2014). Child sexual abuse and subsequent relational and personal functioning: The role of parental support. *Child abuse & neglect*, 38(2), 317-325.
- Goodman-Brown, T. B., Edelstein, R. S., Goodman, G. S., Jones, D. P., i Gordon, D. S. (2003). Why children tell: A model of children's disclosure of sexual abuse. *Child abuse & neglect*, 27(5), 525-540.
- Gudbrandsson, B. (2010). Towards a child-friendly justice and support for child victims of sexual abuse. U: *Protecting children from sexual violence, a comprehensive approach* (str. 85-96). Strasbourg: Council of Europe.
- Hanak, N., Tenjović, L., Išpanović-Radojković, V., Vlajković, A., i Beara, M. (2013). Epidemiološko istraživanje nasilja nad decom u porodici u Srbiji. *Temida*, 75-102.
- Havelka, N. (2018). Dijete – Žrtva kaznenog djela. U: M. Čalić-Jelić (Ur.), *Položaj i prava žrtava kaznenih djela u Republici Hrvatskoj* (str. 34-36). Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću.
- Hébert, M., Tourigny, M., Cyr, M., McDuff, P., i Joly, J. (2009). Prevalence of Childhood Sexual Abuse and Timing of Disclosure in a Representative Sample of Adults from Quebec. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 54(9), 631-636.
- Herman, J. L. (2000). *Father-Daughter Incest (with A New Afterword)*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Hershkowitz, I., Fisher, S., Lamb, M. E., i Horowitz, D. (2007). Improving credibility assessment in child sexual abuse allegations: The role of the NICHD investigative interview protocol. *Child Abuse & Neglect*, 31(2), 99-110.
- Hershkowitz, I., Lanes, O., i Lamb, M. E. (2007). Exploring the disclosure of child sexual abuse with alleged victims and their parents. *Child abuse & neglect*, 31(2), 111-123.
- Hershkowitz, I., Orbach, Y., Lamb, M. E., Sternberg, K. J., i Horowitz, D. (2006). Dynamics of forensic interviews with suspected abuse victims who do not disclose abuse. *Child abuse & neglect*, 30(7), 753-769.
- Hrabar, D., i Kocijan-Hercigonja, D. (1999). Dijete - žrtva i svjedok u kaznenom postupku. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo*, 7, 221-230.
- Hrabar, D. (2001). Zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji – pravni aspekti. *Djete i društvo*, 3(1-2), 21-31.

- Hrabar, D. (2013). Prava djece u Evropskoj Uniji – pravni okvir. U: *Europsko obiteljsko pravo* (str. 53-71). Narodne Novine.
- Hrabar, D. (2018). Odjek roditeljskih vjerskih i filozofskih uvjerenja na odgoj i obrazovanje djece u hrvatskoj legislativi. *Zbornik Pravnog Fakulteta u Zagrebu*, 68(3/4), 319-336.
- Hritz, A. C., Royer, C. E., Helm, R. K., Burd, K. A., Ojeda, K., i Ceci, S. J. (2015). Children's suggestibility research: Things to know before interviewing a child. *Anuario de Psicología Jurídica*, 25(1), 3-12.
- Hunter, H. (2000). In the face of poverty: What a community school can do. *Solutions that work: Fighting poverty in Winnipeg*, 111-125.
- Hunter, S. V. (2011). Disclosure of child sexual abuse as a life-long process: Implications for health professionals. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 32(2), 159-172.
- Ivančević – Karas, E., Munivrana – Vajda, M. (2016). Kazneno pravo i djeca. U: D. Hrabar (Ur.), *Prava djece: Multidisciplinarni pristup* (str. 147-173). Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Johansson, S., Stefansen, K., Bakketeig, E., & Kaldal, A. (Eds.). (2017). *Collaborating against child abuse: Exploring the Nordic Barnahus model*. Springer.
- Johnson, W. F., Huelsnitz, C. O., Carlson, E. A., Roisman, G. I., Englund, M. M., Miller, G. E., i Simpson, J. A. (2017). Childhood abuse and neglect and physical health at midlife: Prospective, longitudinal evidence. *Development and psychopathology*, 29(5), 1935-1946.
- Jul, J. (2017). *Vaše kompetentno dete*. Beograd: Laguna.
- Korać - Graovac, A. (2012). Pravo djeteta da bude saslušano - Opći komentar br. 12 Odbora za prava djeteta (2009.). U: G. Filipović, D. Osmak-Franjić (Ur.) *Dijete u pravosudnom postupku – Primjena Europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava, Zbornik priopćenja sa stručnih skupova pravobraniteljice za djecu* (str. 117-137). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
- Koriat, A., & Goldsmith, M. (1996). Monitoring and control processes in the strategic regulation of memory accuracy. *Psychological review*, 103(3), 490.
- Koriat, A., Goldsmith, M., Schneider, W., i Nakash-Dura, M. (2001). The credibility of children's testimony: Can children control the accuracy of their memory reports?. *Journal of Experimental Child Psychology*, 79(4), 405-437.
- Krähenbühl, S., i Blades, M. (2006). The effect of interviewing techniques on young children's responses to questions. *Child: Care, Health and Development*, 32(3), 321-331.
- La Rooy, D., Lamb, M. E., & Memon, A. (2011). Forensic interviews with children in Scotland: A survey of interview practices among police. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 26(1), 26-34.
- La Rooy, D., Brubacher, S. P., Aromäki-Stratos, A., Cyr, M., Hershkowitz, I., Korkman, J., ... i Stewart, H. (2015). The NICHD protocol: A review of an internationally-used evidence-based

- tool for training child forensic interviewers. *Journal of Criminological Research, Policy and Practice*, 1(2), 76-89.
- Lamb, M. E., La Rooy, D., Malloy, L. C., i Katz, C. (Eds.) (2011). *Children's testimony: A Handbook of psychological research and forensic practice*. Chichester, UK: Wiley.
- Loftus, E., & Ketcham, K. (1996). *The myth of repressed memory: False memories and allegations of sexual abuse*. Macmillan.
- London, K., Bruck, M., Ceci, S. J., & Shuman, D. W. (2005). Disclosure of child sexual abuse: What does the research tell us about the ways that children tell?. *Psychology, Public Policy, and Law*, 11(1), 194.
- Lovett, B. B. (2004). Child sexual abuse disclosure: Maternal response and other variables impacting the victim. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 21(4), 355-371.
- Lyon, T. D. (2014). Interviewing children. *Annual Review of Law and Social Science*, 10, 73-89.
- Majstorović, I. (2017). The realization of the right of the child to express his/her views – how “visible” are children in Croatian family judicial proceedings?, *Ljetopis Socijalnog Rada*, 24(1), 1846-5412.
- McGinn, L. K., Cukor, D., i Sanderson, W. C. (2005). The relationship between parenting style, cognitive style, and anxiety and depression: Does increased early adversity influence symptom severity through the mediating role of cognitive style?. *Cognitive Therapy and Research*, 29(2), 219-242.
- Miller, G. E., Chen, E., & Parker, K. J. (2011). Psychological stress in childhood and susceptibility to the chronic diseases of aging: moving toward a model of behavioral and biological mechanisms. *Psychological bulletin*, 137(6), 959.
- Milosavljević - Đukić, I., Tankosić, B., Petković, J., i Marković, M. (2017). Jedinica za podršku deci žrtvama i svedocima u kaznenom postupku – Domaće pravo i praksa. *Temida*, 20, 45-64.
- Milosavljević - Đukić, I. L., i Tankosić, B. (2018). Porodično nasilje-karakteristike nasilja nad decom i posledice na razvoj dece. *Vojno delo*, 70(5), 67-81.
- Nathanson, R., i Saywitz, K. J. (2015). Preparing children for court: Effects of a model court education program on children's anticipatory anxiety. *Behavioral sciences & the law*, 33(4), 459-475.
- Newlin, C., Steele, L. C., Chamberlin, A., Anderson, J., Kenniston, J., Russell, A., ... i Vaughan-Eden, V. (2015). *Child forensic interviewing: Best practices* (str. 1-20). US Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Nemeroff, C. B. (2016). Paradise lost: the neurobiological and clinical consequences of child abuse and neglect. *Neuron*, 89(5), 892-909.
- Nikolaidis, G., Petroulaki, K., Zarokosta, F., Tsirigoti, A., Hazizaj, A., Cenko, E., ... & Ajdukovic, M. (2018). Lifetime and past-year prevalence of children's exposure to violence in 9 Balkan countries: the BECAN study. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 12(1), 1.

- Novaković, U. (2012). Pravo deteta na izražavanje mišljenja. U: G. Marković (Ur.), *Prava djeteta i ravnopravnost polova – između normativnog i stvarnog* (str. 183-199). Istočno Sarajevo: Pravni fakultet.
- Petković, J. (2018). Podrška deci žrtvama i svedocima u krivičnim postupcima. U: *Aktuelnosti - stručni časopis namenjen teoriji i praksi socijalne zaštite* (str. 7-12). Beograd: Čigoja štampa.
- Ponjavić, Z. (2014). Porodično pravo. Kragujevac: Službeni glasnik Ponjavić, Z. (2012). Utvrđivanje mišljenje deteta u parnicama za razvod braka u kontekstu najboljeg interesa deteta. U: G. Marković (Ur.), *Načela i vrijednosti pravnog sistema-norma i praksa* (str. 30-52). Istočno Sarajevo: Pravni fakultet.
- Price-Robertson, R., Bromfield, L., i Vassallo, S. (2010). *The prevalence of child abuse and neglect*. Australian Institute of Family Studies.
- Profaca, B., i Arambašić, L. (2009). Traumatski događaji i trauma kod djece i mladih. *Klinička psihologija*, 2(1-2), 53-73.
- Radetić - Lovrić, S., i Ninković, O. L. (2017). *Dijete u pravosudnom postupku: psihološki pristup (Prvo izdanje)*. Banja Luka: Društvo psihologa RS.
- Rašić, M., i Veber, S. (2013). Usporedba hrvatskog zakonodavstva o zaštiti žrtava i svjedoka kaznenih djela s Direktivom 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda, prava, podrške i zaštite žrtava zločina. *Policija i sigurnost*, 22(3/2013), 353-363.
- Read, J., McGregor, K., Coggan, C., i Thomas, D. R. (2006). *Mental Health Services and Sexual Abuse: The Need for Staff Training*. *Journal of Trauma & Dissociation*, 7(1), 33–50.
- Saint-Jacques, M. C., Villeneuve, P., Turcotte, D., Drapeau, S., i Ivers, H. (2012). The role of media in reporting child abuse. *Journal of Social Service Research*, 38(3), 292-304.
- Nair, R., Čalić-Jelić, M., i Šeničnjak, A. (2018). Žrtve seksualnog nasilja i trgovanja. U: M. Čalić-Jelić (Ur.), *Položaj i prava žrtava kaznenih djela u Republici Hrvatskoj* (str. 39-46). Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću.
- Sesar, K., & Sesar, D. (2008). Zanimarivanje–definiranje, rizični čimbenici i posljedice za psihološki razvoj djeteta. *Magistra Iadertina*, 3(3), 83-93.
- Smith, D., Letourneau, E. J., Saunders, B. E., Kilpatrick, D. G., Resnick, H. S., & Best, C. L. (2000). Delay in disclosure of childhood rape: Results from a national survey. *Child Abuse & Neglect*, 24, 273–287.
- Somer, E., & Szwarcberg, S. (2001). Variables in delayed disclosure of childhood sexual abuse. *American Journal of Orthopsychiatry*, 71(3), 332-341.
- Stevanović, I. (2015). *Kako do pravosuđa po meri deteta – Položaj deteta u građanskim sudskim postupcima u Republici Srbiji*. Beograd: UNICEF
- Sušac, N., Rajter, M., Šmigoc, J. B., & Ajduković, M. (2013). Perpetrators of child sexual abuse in Bosnia and Herzegovina and Croatia: victimization by peers, family members and adult

acquaintances. In *The XIII ESTSS Conference: "Trauma and its clinical pathways: PTSD and beyond"*.

Srna, J. (Ur.) (2001). *Od grupe do tima: Multidisciplinarno usavršavanje stručnjaka u sistemu zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja*. Beograd: Centar za brak i porodicu.

Straus, M. A., Gelles, R. J., i Steinmetz, S. K. (2017). *Behind closed doors: Violence in the American family*. Routledge.

Vučković – Šahović, N. (2014). Zaštita dece žrtava i svedoka krivičnih dela – međunarodnopravni okvir. U: *Zaštita dece žrtava li svedoka krivičnih dela* (str. 9-30). Beograd: Ministarstvo pravde i International Managment Group – IMG.

Vučković – Šahović, N., i Petrušić, N. (2015). *Prava deteta*. Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.

Vlašćević, V. (2014). Načelo najboljeg interesa deteta u porodičnom pravu (doktorska disertacija). Univerzitet u Kragujevcu, Kragujevac.

Walker, A. (1994). *Handbook on questioning children: A linguistic perspective*. Washington, DC: American Bar Association.

Wilson, C., i Powel, M. (2001). *A guide to Interviewing Children, Essential Skills for Counselors, Police, Lawyer and Social workers*. New York: Routledge.

Wyatt, G. E., i Newcomb, M. D. (1990). Internal and external mediators of women's sexual abuse in childhood. *Journal of consulting and clinical psychology*, 58(6), 758.

Zeanah, C. H., i Humphreys, K. L. (2018). Child abuse and neglect. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 57(9), 637-644.

Zorić, J., & Mikuš, L. (2007). Procjena sposobnosti za svjedočenje i ocjena vjerodostojnosti iskaza svjedoka u postupcima za kaznena djela na štetu maloljetnika. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 14(1), 41-76.

Konvencije, Zakoni, Protokoli

Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta, Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 22/02.

Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 22/02.

Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 1/10.

Konvencija UN o pravima deteta, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15/90.

Krivični zakonik RS, Službeni glasnik, br. 85/2005, 88/2005-ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009 i 111/2009

Smernice Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta, usvojene 17. novembra 2010. na 1098. zasedanju zamenika ministara Saveta Evrope - Redigovana verzija od 31. maja 2011. godine.

UNICEF (2014) Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe (*Pekinška pravila*) usvojena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 40/33 od 29. novembra 1985. godine (A/Rezol/40/33, 29. novembar 1985.).

Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 56/90, 135/97, 08/98, 13/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 05/14

Ustav Republike Srbije, "Sl. glasnik RS", br. 98/2006

Zakon o Kaznenom postupku, Narodne novine, br. 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 152/14, 70/17

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i kaznenopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2005.

Zakon o pravobranitelju za djecu, Narodne Novine, br.73/17

Zakon o sudovima za mladež, Narodne novine, br.84/11,143/12,148/13,56/15

Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u kaznenom postupku, Službene novine Federacije BiH, br. 7/14

Zakonik o kaznenom postupku, Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.

Zaštita privatnosti djece u medijima. Zbornik priopćenja s tribine. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.

Internet izvori

1. Banić, M. (2016). Maloletničko pravosuđe i zaštita dece žrtava krivičnih dela, dece žrtava i seksualnog zlostavljanja i dece svedoka.

Dostupno na:<http://www.ombudsman.rs/index.php/4540-2016-01-15-08-19-55>

2. Brajša-Žganec, A., Brkljačić, T., Franc, R., Merkaš, M., Radačić, I., Sučić, I., i Šikić-Mićanović, L. (2014). Analiza stanja prava djece u Hrvatskoj 2014. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.

Dostupno na: https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/Sitan-Prava-djece-10_14-FIN-1.pdf

3. BECAN Epidemiološko istraživanje zlostavljanja i zanemarivanja djece u Hrvatskoj

BEKAN Epidemiološko istraživanje zlostavljanja i zanemarivanja dece u Srbiji

BECAN Epidemiološko istraživanje zlostavljanja i zanemarivanja dece u BiH

Dostupno na:

<http://www.becan.eu/node/29>

4. Drugi i treći periodični izveštaj o primeni Konvencije o pravima deteta (2014), Beograd: Vlada Republike Srbije.

Dostupno na:

http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/drugi_i_treci_periodicni_izvestaj_o_primeni_kpd_srb.pdf

5. Istraživanje o stanju dječijih prava i pristupa pravdi u BiH – Završni izvještaj

dostupno na:

http://vasaprava.org/?page_id=21&lang=en

6. Ministarstvo unutarnjih poslova glavno tajništvo služba za strateško planiranje, statistiku i unapređenje rada

Dostupno na:

<https://www.mup.hr/public/documents/Statistika/Statistika%20pregled%20temeljnih%20sigurnosnih%20pokazatelja%20i%20rezultata%20rada%20u%202018.%20godini.pdf>

7. Banić, M., i Stevnović, I. (2015). *Kako do pravosuđa po meri deteta: Zaštita dece žrtava u krivičnim postupcima i stanje u praksi u Republici Srbiji*. Beograd: Centar za prava deteta.

Dostupno na:

https://childhub.org/sh/system/tdf/library/attachments/ka_pravosudju_po_meri_deteta_krivicno.pdf?file=1&type=node&id=12257<https://childhub.org/sh/materijali-namjenjeni-djeci/kako-do-pravosuda-po-meri-deteta>

8. Smernice Ujedinjenih nacija za prevenciju maloletničke delinkvencije (Rijadske smernice) usvojene rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/112 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/112, 14. decembar 1990).

Dostupno na: [https://www.unicef.org/serbia/4RijadskeSmernice\(1\).pdf](https://www.unicef.org/serbia/4RijadskeSmernice(1).pdf)

9. Smith - Hrle, M., i Tošić, S., (2015). *Jednak pristup pradi djece u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: UNICEF.

Dostupno na:

https://www.unicef.org/bih/sites/unicef.org.bih/files/201808/equitable_access_to_justice_bh-web1.pdf

10. Hamilton, C., Raoof, A., Barnes, R., i Arndt, J.(2018). *Evaluacija sistema za praćenje stanja dječjih prava u Crnoj Gori za period 2014–2017. godine i planirani pristup ovoj temi za period 2017–2021. godine.* Podgorica: UNICEF.

Dostupno na:

<https://www.unicef.org/montenegro/izvjestaji/evaluacija-sistema-za-pra%C4%87enje-stanja-dje%C4%8Djih-prava-u-crnoj-gori-za-period-2014%E2%80%922017>

11. Popović, S. (2016). Istraživanja medijske prezentacije seksualnog zlostavljanja djece U: *Zaštita prava djece i mladih na seksualno zdravlje* (str. 115-135). Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Veleučilište u Karlovcu, Fakultet zdravstvenih studija.

Dostupno na:

https://www.researchgate.net/publication/310465133_Istrazivanja_medijske_prezentacije_seksualnog_zlostavljanja_djece_Research_on_media_presentation_of_child_sexual_abuse

12. Concluding Observations on the Combined Second and Third Periodic Reports of Serbia.
Dostupno na:
http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC/Shared%20Documents/SRB/CRC_C_SRB_CO_2-3_26579_E.pdf
13. Concluding Observations on the Combined Second and Third Periodic Reports of Serbia.
Dostupno na:
http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC/Shared%20Documents/SRB/CRC_C_SRB_CO_2-3_26579_E.pdf
14. Zaključne primjedbe o kombiniranom trećem i četvrtom periodičnom izvješću Hrvatske, koje je Odbor usvojio na svom šezdeset i sedmom zasjedanju (1. – 19. rujna 2014.)

Dostupno na: <http://dijete.hr/izvjesca/odbor-za-prava-djeteta-un-a/>

15. United Nations (2009) Guidelines for the Alternative Care of Children, UN General Assembly (UNGA), 64/142.

Dostupno na:

<http://www.alternativecareguidelines.org/Portals/46/Guidelines/English/English%20UN%20Guidelines.pdf>

UNICEF (2009) Priručnik za stručnjake i donositelje odluka o pravosudnim pitanjima koja uključuju djecu žrtve i svjedoke kaznenih djela. New York: United Nations, Beč: Ured Ujedinjenih naroda za droge i kriminal.

Dostupno na: http://www.unicef.hr/wpcontent/uploads/2015/09/Justice_in_Matters_HR_web1.pdf

16. UNICEF (2016) Smernice za pripremu za sud i forenzičko ispitivanje dece žrtava i svedoka krivičnih dela, izdate u okviru projekta *Unapređenje prava deteta kroz jačanje sistema pravosuđa i socijalne zaštite u republici Srbiji* koji finansira EU, a sprovodi UNICEF u pratnerstvu sa Ministarstvom za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i Ministarstvom pravde, Beograd.

Dostupno na:

http://www.unicef.rs/wpcontent/uploads/2016/09/Smernice_za_pripremu_za_sud_i_forenzicko_i_spitivanje_dece_zrtava_i_svedoka_krivicnih_dela.pdf

17. Fakultativni protokol u postupku povodom pritužbi uz Konvenciju o pravima djeteta, A/HRC/17/L.8.

Tekst Fakultativnog protokola dostupan je

na: <https://treaties.un.org/doc/Treaties/2011/12/20111219%2003-15%20PM/CTC%204-11d.pdf>, no nažalost ne i uobičajene oznake ugovora usvojenih u okrilju Ujedinjenih naroda: <https://treaties.un.org/Pages/UNTSONline.aspx?id=2&clang=en>.